

ब्रह्मविधानुं रहस्य उद्घाटन

બ્રહ્મવિદ્યાનું રહસ્ય ઉદ્ઘાટન

લેખક

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

પ્રકાશક

યુગ નિર્માણ યોજના વિસ્તાર ટ્રસ્ટ
ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા.

ફોન (૦૫૬૫) ૨૫૩૦૧૨૮, ૨૫૩૦૩૯૯
મો ૦૯૯૨૭૦૮૬૨૮૭, ૦૯૯૨૭૦૮૬૨૮૯
ફેક્સ (૦૫૬૫) ૨૫૩૦૨૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન

શાખા અમદાવાદ

ગાયત્રી જ્ઞાનપીઠ, પાટીદાર સોસાયટી,
જૂના વાડજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩
ફોન ૦૭૯-૨૭૫૫૭૨૫૨

સુધારેલી આવૃત્તિ-૨૦૧૦

કિંમત રૂ. ૯.૦૦

ભૂમિકા

બ્રહ્મને, આત્માને, પરમાત્માને મેળવવાની રીતને બ્રહ્મવિદ્યા કહે છે. આ બ્રહ્મવિદ્યા દ્વારા મનુષ્ય પોતાની જાતને પરમ શાંતિ પૂર્ણ અવસ્થામાં લઈ જાય છે. આ બ્રાહ્મી અવસ્થામાં પહોંચવાથી આત્મા પોતાની સ્વાભાવિક અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને તેજપુંજ બની જાય છે; તેને લૌકિક અને પરલૌકિક સિદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

યોગી, મહાત્મા, સંત, સત્પુરુષ બ્રહ્મવિદ્યાની મદદથી દૈવી સંપત્તિ તથા પરમાનંદમયી પરિસ્થિતિને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ? એ રહસ્યનું આ પુસ્તકમાં ઉદ્ઘાટન-પ્રગટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. વિચારોની પવિત્રતાથી, આત્મસાધનાથી એકાએક તથા નિરાકુળતાથી આત્મશક્તિ પ્રખર અને પ્રચંડ બને છે. ઈશ્વરીય અંશો દેહ થવાથી આત્મામાં અનેક પ્રકારની આશ્ચર્યજનક શક્તિ પ્રગટ થાય છે અને તેનાથી સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કઠોર તપસ્યાઓ કરવાથી વિવિધ પ્રકારની અલૌકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સાધારણ ગૃહસ્થ જીવન જીવતાં પણ વિચારોને પવિત્ર, એકાગ્ર અને શાંત રાખવામાં આવે તો કેટલાક લાભો પ્રાપ્ત થાય છે. આ લાભોને આ પુસ્તકમાં અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનીધિ રૂપમાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા છે. આ લાભ એટલાજ મહત્વના છે, જેની સાથે દુનિયાના બીજા કોઈપણ લાભની તુલના કરી શકાતી નથી.

બ્રહ્મવિદ્યાના લાભોને સમજવાથી એની સરળતા જોતાં તર્ક અને પ્રમાણથી પરિપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક તથ્યોને જોઈને સાધકના અનેક ભય અને ગેરસમજોનું નિવારણ થશે અને તેઓ આ માર્ગે આગળ વધવામાં વધુને વધુ તત્પરતા બતાવશે એવી અમારી આશા છે.

શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

બ્રહ્મવિદ્યાનું રહસ્યોદ્ઘાટન

વિચારોની પવિત્રતા અને સુવ્યવસ્થાના લાભ

માનવ શક્તિના બે ભાગ છે, એક સ્થૂળ, બીજો સૂક્ષ્મ અથવા એક દેશ્ય અને બીજો અદેશ્ય. દેશ્ય શક્તિઓ સ્પષ્ટ અને પ્રગટ હોય છે, બળવાન મનુષ્યનું શરીર તાજું માજું, હુષ્ટ-પુષ્ટ, વજનદાર જાડુ અને સુદૃઢ દેખાય છે, પરંતુ માનસિક શક્તિ આંખે જોઈ શકાતી નથી. પરંતુ એને સરળતાથી ઓળખી શકાય છે. ડૉક્ટર, વકીલ, પંડિત, જજ, અધ્યાપક, ઉપદેશક વગેરે છુપાતા નથી, આ પ્રતિભાઓ થોડી શોધ કરતાં પ્રગટ થાય છે. એવી જ રીતે શિલ્પ, ગીત, વાદ્ય, વેપાર કરવાની કળાકૌશલ વગેરે યોગ્યતાઓ કાર્યોને જોઈને અથવા પૂછીને જાણી શકાય છે. મગજ સહિત શરીરના અંગપ્રત્યાંગોની યોગ્યતાઓ સ્થૂળ અને દેશ્ય કહેવાય છે. એ પ્રગટ છે અને સહેલાઈથી ઓળખી શકાય છે.

સૂક્ષ્મ શક્તિઓ એ છે જે આંખે જોઈ શકાતી નથી અને વધુ બુદ્ધિથી ઓળખી શકાતી નથી, સ્થૂળ શરીર દેખાય છે એટલે એની શક્તિઓ પણ દેખાય છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ શરીર અદેશ્ય છે, એટલે એની શક્તિઓ પણ અદેશ્ય હોય છે. એનો પરિચય સૂક્ષ્મ પરીક્ષણ દ્વારા જ થઈ શકે છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર આ ચાર અંગો સૂક્ષ્મ શરીરના માનવામાં આવે છે. વાચકોની સુવિધા માટે એને બે ભાગમાં વિભાજન કરીએ છીએ, એક વિચાર અને બીજો વિશ્વાસ. આ યુગના મનોવૈજ્ઞાનિકો એને બે ભાગમાં જ વહેંચે છે, ડૉક્ટર ફાઈડ જેવા પ્રચુર વિદ્વાનોએ અંતઃચેતનાના બે ભાગ કર્યા છે; એક બાહ્યમન (objective mind) બીજું અંતર્મન (Subjective mind). સંખ્યા ઓછી થતાં સૂક્ષ્મ શરીર વિષયક જાણકારી પ્રાપ્ત કરવામાં વાચકોને વધુ સરળતા રહેશે. સ્થૂળ શરીરની વિવેચના માટે શરીર શાસ્ત્ર, સ્વાસ્થ્યશાસ્ત્ર, નીતિ-શાસ્ત્ર વિગેરે છે. મગજને શિક્ષિત કરવા માટે અધ્યાપક, ઉપદેશક, કલા કૌશલ

શિખવાડવા માટે શિક્ષક, શરીરને બળવાન તથા નીરોગી બનાવવા માટે ચિકિત્સક વગેરે છે. શારીરિક ઉન્નતિની વ્યવસ્થાઓ બહુ જ વિસ્તૃત થઈ ગઈ છે અને એ વિશેની શોધ, વિવેચના અને શિક્ષા, દીક્ષા માટે અનેક પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

જેવી રીતે દૈશ્ય શરીરની અનેક નાની મોટી તકલીફોને ઉકેલવા પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન હાજર છે, તેવી જ રીતે અદૈશ્ય શરીરની ગુંચવણોને સમજવા અને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે શાસ્ત્ર છે તેને અધ્યાત્મવાદ કહે છે. આપણા બુદ્ધિમાન પૂર્વજોએ બહુ લાંબા સમયની શોધખોળના આધારે એ તારણ તારવ્યું હતું કે બાહ્ય પરિસ્થિતિ ઉપર સુખદુઃખ, પ્રગતિ-અધોગતિનો આધાર જરૂરી નથી; પરંતુ એનું મૂળ કારણ આંતરિક લાયકાતો પર આધારિત છે. એક મનુષ્ય બધીજ પ્રકારની સુખસગવડો હોવા છતાં પણ દુઃખી રહે છે, પ્રગતિ કરવાને યોગ્ય પરિસ્થિતિમાં પણ એ નીચે પડતો રહે છે, સારા સ્વભાવના લોકોથી પણ એ વેર બાંધે છે, એનાથી વિરૂંધ્ધ બીજો મનુષ્ય અભાવમાં પણ સુખોનો અનુભવ કરે છે, ખરાબ પરિસ્થિતિમાં પણ આગળ વધતો રહે છે અને મૂર્ખ તથા દુષ્ટ મનુષ્યોને પણ પોતાને ઉપયોગી બનાવી લે છે. આનું કારણ આંતરિક યોગ્યતા, અયોગ્યતા છે. શારીરિક સ્થિતિ સારી હોય છે ત્યારે દુઃખ-ધી શક્તિવર્ધક સિદ્ધ થાય છે; પણ આંતરડા નબળાં થવાથી એ જ ઝડા કબજીયાત અથવા અપયો ઉત્પન્ન કરે છે. એજ પ્રમાણે આંતરિક સ્થિતિ સારી હોવાથી સાધારણ પરિસ્થિતિ પણ સુખદાયક અને ઉન્નતિમાં મદદરૂપ પૂરવાર થાય છે અને આંતરિક ખોડ હોવાથી સારા પ્રસંગો પણ દુઃખદાયક લાગે છે.

દુનિયામાં જે સુખોની ઈચ્છા કરવામાં આવે છે, તે હકીકતમાં બીજે ક્યાંય નહીં પણ આપણી અંદર જ હોય છે; એની પ્રાપ્તિ આપણો દૈષ્ટિકોણ સુધારી લેવાથી જ શક્ય બને છે. આ મહાન સત્યને પૂરેપૂરી રીતે ઓળખી લીધા પછી માનવ સુખોની વૃદ્ધિ માટે તત્ત્વદર્શી ઋષિઓએ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની ઊંડાણપૂર્વક વિવેચના કરી છે. કેટલાક સમય

પહેલાં ભૌતિક વિજ્ઞાનવાદીઓએ આત્માના અસ્તિત્વને નકારી કાઢી આધ્યાત્મ શાસ્ત્રની ઉપયોગિતાનો અસ્વીકાર કર્યો હતો, પરંતુ થોડીક વધુ શોધ કરતાં એમને એમની ભૂલ સમજાઈ અને મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નામથી અધ્યાત્મવાદનું નવીન સંસ્કરણ કરવું પડ્યું. હવે 'મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર' પ્રગતિ કરતું જાય છે અને આ પ્રગતિ પ્રાચીન અધ્યાત્મવાદની પુષ્ટિ તરફ આગળ વધતી જાય છે.

વિચાર અને વિશ્વાસ આ બે વિભાગોમાં વિભાજન કરતાં વાયકોને પાછલા પૃષ્ઠોમાં આંતરિક શરીરનો થોડો ઘણો પરિચય કરાવી ચૂક્યા છીએ. અધ્યાત્મવાદની બધી જ રચના આ બે તથ્યો પર જ આધારિત છે. દૈષ્ટિકોણનું નિર્માણ અને સાધના આ બે કાર્ય પદ્ધતિઓ વિચાર અને વિશ્વાસને દેઢ કરવાવાળી છે. સ્વાધ્યાય, કથાશ્રવણ, પુસ્તકોનું વાંચન, ઉપદેશગ્રહણ, સત્સંગની વ્યવસ્થા, વિચારોને વિશુદ્ધ કરવા માટે છે અને તીર્થયાત્રા, યજ્ઞ, દાન, સંધ્યા, પૂજા, જપ, અનુષ્ઠાન વગેરેની સગવડ વિશ્વાસને દેઢ બનાવવા માટે વિવિધ પ્રકારની સગવડો છે તેવી રીતે અનેકવિધ અધ્યાત્મિક પ્રક્રિયાઓ વિચાર અને વિશ્વાસને શાસ્ત્ર સંપન્ન બનાવવાના આશયથી જ નિર્માણ થઈ છે.

તમે રેડિયો તો અવશ્ય જોયો હશે. દિલ્હી, કલકત્તા મુંબઈ, લંડન, ન્યુયોર્ક વગેરે સ્થળોએ બોલાયેલા શબ્દો તરંગીત થઈને અહીં સુધી દોડી આવે છે. રેડિયો યંત્ર પોતાની વિજળીને લીધે એ શબ્દોને પકડીને મશીનની અંદર લઈ જાય છે અને એમને જેવા છે તેવા સંભળાવી દે છે. નૃત્ય, ગાયન, વાતચીત, હસવું રોવું એ બધું જેવું છે તેવું જ સંભળાય છે. તાર વગરના સાધનના નિર્માતા માર્કોનીએ શોધી કાઢ્યું હતું કે 'ઈથર' નામનું એક મહાન તત્ત્વ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ફેલાયેલું છે, એમાં શબ્દના તરંગો વહેતા રહે છે, જેમકે તળાવના પાણીમાં પથ્થર નાખવામાં આવે તો પ્રથમ તે ઊછળે છે અને ધીમે ધીમે તે તરંગોનું રૂપ ધારણ કરીને ત્યાં સુધી વહે છે જ્યાં સુધી પાણીનો કિનારો આવે છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં 'ઈથર' તત્ત્વ વ્યાપ્ત છે તેમાં શબ્દનાં મોજાં ચાલે છે. એ પણ

એટલી તીવ્ર ગતિથી કે એક સેકન્ડમાં હજારો કિ.મી ની ગતિથી ચાલે છે. આટલું જાણ્યા પછી માર્કોનીને એક આધાર મળી ગયો. એણે બે પ્રકારના યંત્રો બનાવ્યા, એક તો અંવું કે જે શબ્દોની સાથે કંઈક વિશેષ પ્રકારના વિદ્યુત પરમાણુઓ પોતાની શક્તિથી પકડી લેતું હતું. માર્કોનીનું કહેવું હતું કે આ કાર્યમાં કોઈ મહાન આશ્ચર્ય નથી, તાર વગરનું યંત્ર કોઈ કીમતી વસ્તુ નથી, આ બધું જ કામ તદ્દન મામુલી ઓજારોથી થાય છે; આશ્ચર્ય જનક શોધ માત્ર 'ઈથર' તત્વ અને તેની કાર્યશીલતા વિશેની જાણકારી મેળવવાની હતી.

આ તો થઈ જડ રેડિયોની વાત. હવે ચેતન રેડિયોની વાત સાંભળો. એ મનુષ્યનું મગજ છે. આ ચેતન રેડિયો, જડ રેડિયોની અપેક્ષાએ અનેક દૃષ્ટિએ ઉત્તમ છે. મામુલી રેડિયો બીજી જગ્યાનો અવાજ સંભળાવી શકે છે, પરંતુ એનાથી બીજી જગ્યાએ ખબર મોકલી શકાતી નથી. પણ મનુષ્યનું મગજ બંને કામ કરે છે, ટેલીફોન દ્વારા જેમ અવાજ સંભળી શકાય છે અને સંભળાવી પણ શકાય છે, એજ પ્રકારે મગજ દ્વારા સમસ્ત ઈથર તત્વમાં વહેતા વિચારો ગ્રહણ પણ થઈ શકે છે તેવી જ રીતે તેમાં પોતાના વિચારો વહેતા પણ કરી શકાય છે. મગજ એ વિચારોનું યંત્ર છે, એમાં અનેક પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે અને પથ્થર ફેંકવાથી પાણીમાં ઉત્પન્ન થતી લહેરોની માફક વિશ્વવ્યાપી અખિલ ઈથર તત્વમ વહેવા લાગે છે અને ચારે બાજુ ફેલાઈ જાય છે. વૈજ્ઞાનિકોએ વિચાર લહેરોને જોવાનું યંત્ર બનાવ્યું છે, જે ફોટો પાડવાના કેમેરા જેવું છે. એક નવયુવાન કોઈ સુંદરીના વિચારોમાં ખોવાયેલ હતો એના મગજની પાસે લહેરો જોવાનું મશીન રાખીને ફોટો લેવામાં આવ્યો તો એમાં એ સુંદરીની તસ્વીર પણ આવી ગઈ. એવી જ રીતે ક્રોધ, ક્ષોભ, શાંતિ, પ્રેમ, વિરહ, ખુશી, નિરાશા વગેરેના ફોટા ખેંચાવા લાગ્યા છે. રંગ અને આકૃતિઓની ભિન્નતાના કારણે એ વિચારોને ચોખ્ખે ચોખ્ખા ઓળખી લેવાય છે. ફોટાને જોઈને એ સારી રીતે પ્રગટ થાય છે કે એ વ્યક્તિ શું વિચારી રહી હતી.

ગરમીથી પાણીની વરાળ બને છે, આ વરાળ હવામાં અહીં તહીં ઉડતી બીજી વરાળની સાથે ભળીને વાદળનું રૂપ ધારણ કરી લે છે. એ જ પ્રકારે મગજમાંથી નીકળતા વિચારો ઈથરમાં ઉડે છે અને બીજા લોકો દ્વારા છોડાયેલા સમાન અન્ય વિચારો સાથે મળીને એક પ્રકારના વાદળનું રૂપ ધારણ કરે છે. આ વિચાર વાદળીઓ અહીં તહીં ઉડતી ફરે છે અને અન્ય કોઈ ક્યાંક એવા જ પ્રકારનો વિચાર કરે છે અને એ અંગે કંઈક વિચારે છે એવી જ મગજમાં આકર્ષણ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એના ખેંચાણથી એ ઉડતી વિચાર વાદળીઓ તે મનુષ્યની પાસે દોડી જાય છે. કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ વાત અંગે વિચારે છે તો એને એ સંબંધી અનેક નવી વાતોની ખબર પડવા લાગે છે. જેટલા ઊંડાણથી ચિંતન કરવામાં આવે છે એટલું જ જ્ઞાન પોતાની મેળે મળતું જાય છે. આ નવી વાતોની ખબર કેવી રીતે પડી ? હકીકતમાં વાત એ છે કે જેણે પોતાના મગજને વધુમાં વધુ આકર્ષણ શક્તિયુક્ત બનાવ્યું એની પાસે ઘણા બધા વિચાર એ રીતે ખેંચાઈ આવ્યા અને એણે એ અપનાવી લીધા. વિચારવાથી જે જાણવા મળે છે તે અનેકવિધ મનુષ્યો દ્વારા વિભિન્ન પ્રસંગે વિચારાયેલી બાબત હોય છે. મગજ એને પકડી લે છે અને વિચારે છે કે મારી સમજમાં આ નવી વાત આવી. મગજમાં જ્યાં વિચારો ફેંકવાની શક્તિ છે ત્યાં પર્યાપ્ત પ્રમાણમાં એવી શક્તિ પણ છે જે પોતાની ઈચ્છિત વિચાર સામગ્રીને ઈથરમાંથી ખેંચી શકે.

રેડિયો એક સાવધાનીપૂર્વક કામ લેવાની વસ્તુ છે. જે ચીજો પ્રત્યે સાવધાની રાખવી પડે છે એના માટે લાયસન્સ લેવું પડે છે. ઝેર, બંદુક, દારૂગોળો, હથિયાર, નશીલીચીજો, રેડિયો વિગેરેનું લાયસન્સ લેવું પડે છે અને સરકારને વિશ્વાસ આપવો પડે છે આ વસ્તુઓનો અમે સદ્ઉપયોગ કરશું, જે આ વસ્તુઓનો દુરુપયોગ કરે છે એનું લાયસન્સ જપ્ત કરવામાં આવે છે અને સજા ભોગવવી પડે છે. જર્મની, જાપાનથી મોકલાવેલા ખરાબ સમાચારોને ફેલાવવામાં રેડિયોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો સરકાર લાયસન્સ જપ્ત કરી લેશે અને દંડ કરશે. એ જ પ્રકારે મગજ

રૂપી બહુમૂલ્ય અને અપાર શક્તિવાળા રેડિયોનું ઈશ્વરે આપણને લાયસન્સ આપ્યું છે. એનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા માટે પૂરી સાવધાની રાખવી જોઈએ, નહીં તો અનર્થ થશે અને મોટું નુકશાન ભોગવવું પડશે.

આપ સારા-ખોટા જે વિચારો કરો છો તે ઘણા લાંબા સમય સુધી જીવિત રહે છે અને પોતાની શક્તિથી બીજાને પ્રભાવિત કરતા રહે છે. જો તમે ઈર્ષા, દ્વેષ, ક્રોધ, બદલો, છળકપટના વિચારો કર્યા કરો તો એના તરંગો બનશે અને સંસારના અનેક લોકોને એ જ દિશામાં ઉશ્કેરશે. માની લો કે એક માણસના ક્રોધયુક્ત વિચાર બીજાની પાસે જઈ પહોંચ્યા, બંનેના મળવાથી પેલાનો ક્રોધ ઉછળી પડ્યો અને ક્રોધાવેશમાં આવી એણે કોઈનું ખૂન કરી નાખ્યું, તો સમજી લે જો કે ઈશ્વરના દરબારમાં તમને પણ એ હત્યાના ભાગીદાર ઠરાવવામાં આવશે. એવી જ રીતે જો દયા, પ્રેમ, દાન, ઈમાનદારી અને સેવાના વિચાર કરશો તો એની લહેરો પણ ગમે તે કોઈને પ્રભાવિત કરશે જ. ધર્મના થોડા વિચાર કોઈના મનમાં જાગી રહ્યા છે એ જ સમયે આપના વિચારોએ એને વધુ ઉત્સાહિત કર્યો અને તે ઉત્સાહમાં એણે જે ધર્મકાર્ય કર્યું, એમાં આપને પણ ભાગ મળશે. શરીરથી જ સારાંનરસાં કામ કરવામાં આવે છે એનું ફળ મળે છે. એ જ રીતે મનથી જેના વિચાર કરવામાં આવે છે એનું ફળ પણ ભોગવવું પડે છે. કેટલાક મહાત્મા શરીરથી વધુ સેવા કાર્ય કરતા નથી પણ વિચાર વિજ્ઞાનના ગુપ્ત રહસ્યને સમજીને આધ્યાત્મિક શક્તિ સહિત ઉચ્ચ કોટિની પવિત્ર વિચાર ધારા પ્રવાહિત કરીને મૌન રૂપથી જગતની અતિ મહાન સેવા કરે છે. અગર જો આપ વિચારોને સાત્વિક બનાવી લો છો, દુર્ભાવનાઓને હટાવી દો છો, ખુદ પોતાને સાચા, ઈમાનદાર, ભલા, નિષ્કપટ, સેવાભાવી, પરોપકારી, ન્યાયપરાયણ અને સત્યનિષ્ઠ બનાવી લો છો, બીજાઓના હિતની ચિંતા, કલ્યાણકામના અને સત્બુદ્ધિ રાખો છો તો નિઃસંદેહ એક મહાન યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરો છો. આ અદેશ્ય સાધના અત્યંત પુણ્યમય છે. વિચારોને પવિત્ર રાખવા, ખરાબ ભાવનાઓને અંદર પ્રવેશ કરવા દેવી નહીં, એવાં પવિત્ર કર્મ છે કે જેની સામે મોટા મોટા

દાનો પણ તુચ્છ ગણવામાં આવે છે.

અધ્યાત્મવાદ વિચારોની શક્તિઓના આ મહાન રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કરે છે અને બતાવે છે કે પુણ્ય અને પાપનું સર્વોચ્ચ કેન્દ્ર આપણું મગજ છે. બાહ્ય રીતે સારાં કાર્યો કરતા દેખાઈ આવે છતાં તેમનું મન નીચે વાસનાઓથી ભરેલું હોય તો એ સારાં કર્મોનું તાત્વિક દૈષ્ટિથી કંઈજ મહત્વ નથી. એનાથી વિરુદ્ધ કોઈ વ્યક્તિ પવિત્ર ભાવનાથી, સદ્દર્શનથી એવાં કામ કરે છે કે જે દેખીતી રીતે પુણ્ય નથી તો પણ તત્વતઃ એને પુણ્ય જ ગણવામાં આવશે. એક ગરીબ આદમી કદાચ જીવનભર એક બે રૂપિયાનું પણ દાન કરી શક્યો હોય નહીં છતાં પણ પવિત્ર અંતઃકરણવાળો હોય તો દંભ અને સ્વાર્થવૃત્તિથી લાખો રૂપિયાનું દાન કરવાવાળા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે; પરલોકમાં તો એ ગરીબની કમાણી જ વધુ શ્રેષ્ઠ સાબિત થશે.

ધ્યાનને એકાગ્ર કરવું, ચિત્તને રોકવું, મનનો સંયમ, આ બધું વિચારવૃત્તિઓને ખરાબ માર્ગે જતાં રોકીને પવિત્રતામાં તલ્લીન રાખવા માટે છે. એનાથી જે અસાધારણ લાભ થાય છે, જે વાચકોની સમક્ષ છે. વિચારોની પવિત્રતાથી (૧) અનેક ગણુ પુણ્ય એકઠું થાય છે. (૨) વિચારો અનુસાર સ્વભાવ અને કાર્ય પણ સારાં બને છે (૩) સંસારની નશ્વરતાની સમજણ આવતાં વૈરાગ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને માનસિક દુઃખોનો અંત આવી જાય છે. (૪) સારા વિચારોથી આત્મસંતોષ પણ રહે છે. આ લાભોના કારણે લૌકિક અને પરલૌકિક બંને પ્રકારના આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્રોધ, ચિંતા, શોક ઉદ્વિગ્નતા વગેરે માનસિક આવેશોથી મગજ સુરક્ષિત રહે છે. દૂષિત વિચારધારાને લીધે ચિત્તમાં દરેક પળે ભય, આશંકા, ચિંતા, વ્યાકૂળતાનાં તોફાનો આવે છે, જેનાથી મગજ સ્થિર રહી શકતું નથી. આવી દશામાં કોઈ પણ વિષય પર સચોટ નિર્ણય કરવાની ક્ષમતા એનામાં રહેતી નથી. કલ્પનાશક્તિ, ધારણાશક્તિ, સ્મરણશક્તિ, નિર્ણયશક્તિ, વિવેચનશક્તિ સર્વ અવ્યવસ્થિત થઈ જવાથી મનુષ્ય અર્ધપાગલ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે મનુષ્યનું જીવન પોતાના

બ્રહ્મવિદ્યાનું રહસ્ય ઉદ્ઘાટન

અથવા બીજાના માટે આનંદદાયક બની શકતું નથી.

આવેશ રહિત મગજ આનંદમય જીવનનો માર્ગ બતાવી શકે છે. સ્થિર અને સ્વસ્થ ચિત્તે જ આંતરિક અને બાહ્ય પ્રશ્નોને સચોટ સ્વરૂપે સમજી શકાય છે અને એનું નિરાકારણ લાવી શકાય છે, સફળતાના મહામાર્ગે આગળ વધવા માટે ધૈર્ય, સાહસ, ઉત્સાહ, દૈવતા, લગન પરિશ્રમ અને પ્રતિજ્ઞાની જરૂરત છે. એને સ્વસ્થ ચિત્ત અને સદ્ગુણી જ પોતાનામાં રાખી શકે છે. વિકારોની ઉત્તેજના પ્રતિક્ષણ જેને અસ્થિર બનાવી મૂકે છે, આવા અનિશ્ચિત વ્યક્તિમાં આવા ગુણોનું ટકવું મુશ્કેલ છે, તે વારંવાર જ્યાં ત્યાં ભટકે છે, નિશ્ચિત લક્ષ્ય તરફ વધવામાં માનસિક આવેશ વારંવાર વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે સફળતાથી દૂર રહી જાય છે.

મહર્ષિ પતાંજલિએ 'ચિત્ત વૃત્તિઓના નિરોધ'ને યોગ કહ્યો છે. આ નિરોધનો અર્થ છે સાંસારિક અનુભવોને લીધે જે માનસિક આવેશ ઉત્પન્ન થાય છે; એને બેકાબુ ન બનવા દેવાય. એવું ન બને કે ક્રોધ લોભ શોક વગેરેનું એટલું આધિપત્ય થઈ જાય કે વિવેક બુદ્ધિનો એની આગળ કોઈ વગ ન ચાલે, અને એ આવેશોને વશીભૂત બની બધાંજ કાર્યો થવા લાગે. આ પ્રકારના કાર્યો જે હશે તે નિશ્ચિત રૂપે ખૂબ જ કષ્ટદાયી અને કલેશ કરાવનારાં હશે. જો આવેશો પર નિયંત્રણ રાખવામાં આવે, જેટલા પ્રમાણમાં ઈચ્છીએ એટલો વધવાં દેવાય અને જ્યારે ઈચ્છીએ ત્યારે રોકી દેવાની શક્તિ આપણાંમાં હોય. ઘોડાની લગામની માફક આવેશોનું શાસન આપણા હાથમાં રહે તો એવાં સુખદ પરિણામ આવે છે કે જીવનમાં ચારે બાજુ આનંદ જ આનંદ ઉભરાવા લાગે છે.

રાજા જનક, તુલાધાર વૈશ્ય વગેરે સાધારણ ગૃહસ્થો પણ ઉચ્ચકોટિના યોગી બન્યા છે અને આજે પણ છે આવા ગૃહસ્થો પાસેથી મોટા મોટા સન્યાસીઓને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડે છે. જેવું કે શુકદેવજીએ રાજા જનક પાસેથી બ્રહ્મવિદ્યાનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, મનને વશમાં કરવાનું બીજું કોઈ કારણ નથી, એવું સમજવું એ ભૂલ છે.

મન હંમેશાં એક જ વાતને વિચારતું રહેશે, એક જ સ્થાન પર સ્થિર રહેશે, એવી થોડી ક્ષણો માટે પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે પરંતુ એ એક જ સ્થાન પર સ્થિર રહેશે તેવું બની શકે નહીં. એની રચના જ એવી છે કે જુદી જુદી દિશાઓમાં એનું દોડવું આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે. મનનો નિરોધ એ છે કે સાંસારિક ઘટનાઓના પ્રભાવની ઉત્તેજનાથી મગજને બેકાબૂ થવા દેવામાં આવે નહીં. ગમે તેવી વિપત્તિ આવે, અથવા અપ્રિય પરિસ્થિતિ હોય, છતાં માનસિક સ્થિરતા હંમેશાં જળવાઈ રહે અને જે કંઈ કહેવામાં આવે અથવા કરવામાં આવે તે આવેશપૂર્વક નહીં પરંતુ સારી રીતે સમજી વિચારી વિવેક બુદ્ધિપૂર્વક હોવું જોઈએ.

આંતરિક શરીરને સ્વસ્થતા, પુષ્ટિ અને ઉન્નતિનો પ્રથમ માર્ગ એ છે કે વિચારોને સારી રીતે નિયંત્રણમાં રાખવામાં આવે. ઠગાઈ, લુચ્ચાઈ, શોષણ, હિંસા, અન્યાય, અત્યાચાર, દગાબાજી જેવી પાપ-યુક્ત ઈચ્છાઓને મનમાં પ્રવેશવા દેવી નહીં. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને શોકના આવેશોને કાબૂ બહાર જવા દેવામાં આવે નહીં તો આ માનસિક સંયમ અનેકાનેક ગુપ્ત-પ્રગટ, દેશ્ય-અદેશ્ય માર્ગ દ્વારા જીંદગીના સુખોમાં આશાતીત વૃદ્ધિ કરી શકે છે. યોગ સાધના આનંદની વૃદ્ધિ માટે છે, તે પ્રત્યક્ષ રીતે મળે છે. સુખનું મૂળ મન છે, મનને સુખદાયક સ્થિતિમાં રાખવું એ યોગ છે. ચિત્તવૃત્તિઓ ઉપર કાબુ રાખવાથી, મનના આવેશોને વિવેક બુદ્ધિના અંકૂશમાં રાખવાથી, આનંદદાયક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેના રસનું આસ્વાદન યોગીજન કરે છે.

તમે બાહ્ય શરીરને પ્રગતિશીલ બનાવવા ઈચ્છો છો, એ પ્રગતિની પ્રેરણા આંતરિક શરીરની સ્વસ્થતા દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. વિચારોની પવિત્રતા અને સુવ્યવસ્થા આંતરિક સ્વાસ્થ્યનો પ્રથમ માર્ગ છે, એના દ્વારા આપ પોતાના માનસ ઉપર કાબૂ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો, મનને વશમાં રાખો, એમ કરવાથી નિઃસંદેહ પોતાના બાહ્ય જીવનને આનંદમય બનાવી શકશો.

પવિત્ર વિચારોથી આપણા અણુએ અણુ પ્રબળ બને છે, શરીરમાં

છુપાયેલું વિષ, રોગ, કીટાણુઓની ગંદકી દૂર થાય છે. બુદ્ધિની ગંદકી દૂર થાય છે, ચિત્ત ઉપર અધિકાર જમાવીને બેઠેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય, ચિંતા વગેરે આંતરિક શત્રુઓની સત્તા દૂર થાય છે, અંદર અને બહાર જે ગંદકી છવાયેલી રહે છે એ વિવિધ પ્રકારના રોગ, શોક વિગેરેનું મૂળ છે. એનાથી જ બ્રહ્મ-તેજનો નાશ થાય છે. જો આપણે વિચારોની અપવિત્રતાને દૂર કરીએ તો અનેક પ્રકારની ગંદકી, અયોગ્યતા, અશક્તિ, વિધનો પોતાની જાતે દૂર થઈ જાય છે. અપવિત્રતાના દૂરાગ્રહોનું શમન થતાં જ આધ્યાત્મિક વિકાસ ખૂબ જ ઝડપથી થાય છે અને માનવી બ્રાહ્મીસ્થિતિને ખૂબ જ આસાનીથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વિચારોની પવિત્રતા અંતઃકરણની નિર્મળતા, બ્રહ્મ-વિદ્યાનું સર્વશ્રેષ્ઠ રહસ્ય છે.

લક્ષપ્રાપ્તિનાં બે સાધનો

(એકાગ્રતા અને નિશ્ચિંતતા)

બ્રાહ્મી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે, જીવન લક્ષને વેધવા માટે ચિત્તની સ્થિરતા ખૂબ જ જરૂરી છે. બંદૂક ચલાવનાર જાણે છે કે લક્ષ પ્રત્યે સંપૂર્ણ એકાગ્રતા સાધવાથી જ ગોળી યોગ્ય સ્થાને વાગે છે. એ સમયે જરા પણ જો ચિત્ત આમતેમ ચાલ્યું જાય તો નિશાન ચૂકી જતાં વાર લાગતી નથી. દ્રોણાચાર્ય જ્યારે કૌરવો અને પાંડવોને ધનુષ્ય વિદ્યા શીખવતા હતા ત્યારે એમણે એક દિવસ પરીક્ષા માટે બધા શિષ્યોને બોલાવ્યા અને લાકડાની ચકલી ઝાડ ઉપર બેસાડીને નિશાન સધાવ્યું. તીર છોડતાં પહેલાં ગુરૂજી શિષ્યને પૂછતા હતા, 'બેટા ! બતાવો કે નિશાનની જગ્યાએ તને શું શું દેખાય છે ? નિશાન સાધવાવાળો કહેતો, 'ગુરૂજી ! મને વૃક્ષની ડાળી, પાનાં અને ચકલી દેખાય છે. ગુરૂજી એની પાસેથી ધનુષ્ય મૂકાવી દેતા અને બીજાને બોલાવતા. સંતોષકારક જવાબ નહીં મળતાં તેની પાસેથી પણ ધનુષ્ય મૂકાવી દેતા. અંતમાં અર્જુનનો વારો આવ્યો. તેને પણ એ જ પ્રશ્ન પૂવવામાં આવ્યો. અર્જુને ઉત્તર આપ્યો-ગુરૂજી ! મને ફક્ત

ચકલીની ગરદન દેખાય છે, તેના સિવાય કશું જ દેખાતું નથી. ગુરૂજીએ કહ્યું નિશાન છોડો ! બાણ છોડવામાં આવ્યું અને નિશાન યોગ્ય સ્થાને લાગ્યું. ગુરૂજીએ ત્યારે શિષ્યોને લક્ષ વેધનનું ગુપ્ત રહસ્ય બતાવતાં કહ્યું-ચિત્તની સ્થિરતા જ સફળતાની ચાવી છે. જેનું ધ્યાન એક વસ્તુ પ્રત્યે કેન્દ્રિત બનશે, તે જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકશે. જેનું મન અસ્થિર હશે તે ઈચ્છિત સ્થાને પહોંચી શકશે નહીં.

બહિર્ગોળ કાચ દ્વારા એક કેન્દ્ર ઉપર સૂર્યનાં કિરણો એકત્રિત કરવામાં આવે છે. પરિણામે તે બિંદુ અત્યંત ગરમ થઈ જાય છે અને એ બિંદુની નીચે જે વસ્તુ રાખવામાં આવી હોય તે સળગવા લાગે છે. ફેલાયેલી નિર્મળ વસ્તુનું પણ કેન્દ્રીકરણ કરવાથી તેમાંથી પ્રચંડ શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. મનમાં ભરાયેલી અનેકાનેક શક્તિઓને એક સ્થાન પર કેન્દ્રિત કરવાથી પણ એવા જ ચમત્કાર- પૂર્ણ પ્રભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. જે કામને સંપૂર્ણ મનથી એકાગ્રતાપૂર્વક કરવામાં આવે છે, તે કામ અસાધારણ રૂપથી ચમકવા લાગે છે. એક સ્થાન પર ચિત્તવૃત્તિઓ કેન્દ્રિત કરવાથી ત્યાં ચતુરતા, બુદ્ધિમત્તા, સફાઈ, સુંદરતા, શીઘ્રતા, સાવધાની, એકત્રિત થઈ જાય છે. એકથી એક સરસ યુક્તિ તથા કાર્ય પ્રણાલીની સમજ આવવા લાગે છે, નવી નવી પગદંડીઓ મળી આવે છે. સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સાધનોની જરૂર છે, એને પ્રાપ્ત કરવા ઘણા બધા માર્ગ દૈષ્ટિ સમક્ષ આવી જાય છે; પરંતુ જો માનસિક એકાગ્રતા હોય નહીં તો કોઈ નવી યુક્તિની સમજ પડતી નથી તથા કુશળતા અને ઉત્તમતા પ્રગટ કરવાવાળી ક્રિયાશક્તિ સ્ફુરતી નથી. પરિણામ સ્વરૂપ સફળતાની શક્યતા કુંઠિત થઈ જાય છે.

"એક સમયમાં એક કામ"નો સોનેરી સિદ્ધાંત જેણે અપનાવી લીધો તેણે જીવન સંગ્રામમાં જીત મેળવવાનું એક અતિ મહત્વનું શસ્ત્ર તેના હાથમાં આવી ગયું.

એક અગ્રેજી કહેવત છે, "જ્યારે તમે કામ કરો ત્યારે ફક્ત કામ જ કરો અને જ્યારે રમત રમો ત્યારે ફક્ત રમત જ રમો." ભાવાર્થ એ છે

કે એક સમયે ફક્ત એક જ કામ કરો, એકી સમયે ઘણી જાતનાં કામ કરવાથી શક્તિઓ અનેકવિધ દિશાઓમાં વહેંચાઈ જાય છે અને એક પણ કાર્ય સુવ્યવસ્થિત થઈ શકતું નથી. કામ એક થઈ રહ્યું હોય, અને મન બીજી તરફ ક્યાંય પડ્યું હોય, એવી સ્થિતિ માનવને અસ્ત-વ્યસ્ત કરી દે છે. તેના કામોને અણઆવડત, અપૂર્ણતા અને દોષથી મારી નાખે છે. ચિત્તની અસ્થિરતા અને ચંચળતા એક એવો દોષ છે જે ઘણા બધા સદ્ગુણોને નિરર્થક બનાવી દે છે. આંધી અથવા તોફાનના વેગમાં જેવી રીતે કાગળ, પત્રો, પાંદડા જેમ ઉડી જાય છે તેવી જ રીતે મનમાં અસ્થિરતાની લહેરો ઉઠતી રહેવાથી ઘણા સમયની એકત્રિત યોગ્યતા અસ્ત-વ્યસ્ત થઈ જાય છે. કુશળમાં કુશળ કારીગર જ્યારે અસ્થિર ચિત્તથી કામ કરે છે ત્યારે તેની બનાવેલી વસ્તુઓ હલકા પ્રકારની તૈયાર થાય છે; એવી જ રીતે કોઈ સામાન્ય કારીગર જ્યારે પૂર્ણ મનોયોગની સાથે એકાગ્ર બનીને લાગી જાય છે ત્યારે સામાન્ય સાધનોની સહાયતાથી પણ ઉચ્ચકક્ષાની પ્રસંશાપાત્ર વસ્તુઓ બનાવી શકવામાં સફળ બને છે.

મન અને શરીરનો સંયોગ થવાથી $૧+૧=૧૧$ ની ઉક્તિ ચરિતાર્થ થાય છે. એક શરીર+એક શરીર=બેશરીર થાય છે પરંતુ એક મન અને એક શરીરનો સમન્વય ઓછામાં ઓછી અગિયાર ગણી વધારે શક્તિનું નિર્માણ કરે છે. પૂરેપૂરું કામ પૂર્ણ મનુષ્યથી થાય છે. પૂરો મનુષ્ય ત્યારે બને છે, જ્યારે તે મન અને શરીર એકત્રિત કરીને કામ કરી રહ્યો હોય. જ્યારે શરીર અને મન બંને નિદ્રામાં નિમગ્ન બને છે, ત્યારે તે મૃત્યુ જેવી અવસ્થામાં હોય છે. જ્યારે શરીર ઉઘતું હોય અને મન જાગતું હોય તો તે 'તંદ્રા' છે. જ્યારે શરીર અને મન બંને જાગતા હોય પરંતુ અલગ હોય તો તે અવસ્થા પૂર્ણ અવસ્થા છે; પરંતુ જ્યારે ચિત્ત અને દેહનું પૂર્ણ એકીકરણ-સંયોગ થઈ જાય તો તે ચેતન અથવા જાગૃત દશા કહેવાય છે. એવી સ્થિતિમાં મનુષ્ય જે કંઈ કામ કરે છે તેમાં મોટાભાગે સફળતા જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તથ્યને ધ્યાનમાં રાખીને 'એક સમયે એક કામ' કરવાનો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે.

આ સોનેરી સિદ્ધાંત હરહંમેશ દરેકે યાદ રાખવો જોઈએ કે એક સમયે એક કામ કરીશું. જ્યારે ભોજન લઈ રહ્યા હોય ત્યારે મધી જ ચિત્તવૃત્તિઓને ભેગી કરી પીરસેલા ભોજનના મધુર સ્વાદને માણતાં, એના આરોગ્યપ્રદ ગુણોનું સ્મરણ કરતાં કરતાં આનંદ પૂર્વક એને પેટમાં પધરાવવું જોઈએ. જ્યારે બાળકો સાથે રમતા હોઈએ તો બધી જ દિલચસ્પીથી તેમની મીઠી વાતો સાંભળો અને પોતાની કહો, જ્યારે હિસાબ કરવા બેસો ત્યારે પૂરા અર્થશાસ્ત્રી બની જાઓ, જ્યારે ભજનનો સમય આવે ત્યારે સંપૂર્ણ એકાગ્રતા ભજનમાં જ હોવી જોઈએ. રમતી વખતે પાકા ખેલાડી અને વક્તવ્ય સમયે પ્રભાવશાળી વક્તા બનવું અતિ આવશ્યક છે. આ બધું ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે ચિત્ત સ્થિર હોય અને કૂદાકૂદ કરતું ન હોય. ઘણા વક્તાઓ કોઈ સારા વિષય પર ભાષણ કરતા હોય છે પરંતુ એમની પ્રવાહ શૃંખલા તૂટી જાય છે. હમણાં એક વાતની વ્યાખ્યા કરતા હોય તે પૂરી પણ થાય નહીં ત્યાં બીજી વાત નીકળી પડે અને એ પણ પાછી અઘૂરી રહી ગઈ હોય. આ પ્રમાણે અનેક અઘૂરી વાતોથી ભરેલું ભાષણ માત્ર એક બકવાસ જ બની રહે છે. શ્રોતાઓ પર એમનો કોઈ સારો પ્રભાવ પડતો નથી. આ અધુરાપણાના દોષને કારણે કેટલાક વક્તાઓની વક્તૃત્વ શક્તિનું મહત્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. આ દોષ ચિત્તની અસ્થિરતાનું કારણ છે. મન ઘડી ઘડી બદલાતું રહે છે. ક્યાંયથી ક્યાંય પહોંચી જાય છે. ચોક્કસ અને નિર્ધારિત ક્ષેત્રથી છલાંગ મારીને એ આડાઅવળા વિષય ઉભા કરી દે છે. આવો વક્તા મનને એક સ્થાન ઉપર કેન્દ્રિત રાખવાની કળાથી અજ્ઞાન હોવાને લીધે મનની પાછળ પાછળ અહીં તહીં ભાગતો ફરે છે, અને પોતાની મશ્કરી કરાવે છે.

કેવળ વક્તા માટે નહીં પરંતુ પ્રત્યેક દિશામાં કામ કરનારને આ વાત લાગુ પડે છે. ચંચળ ચિત્તવાળી વ્યક્તિ હંમેશાં અસાવધાન, ભૂલકણી અને ભૂલો કરવાવાળી હોય છે. આવા અવગુણવાળા ડૉક્ટર પોતાના દરદીઓ માટે ખતરનાક બની શકે છે. આવો વેપારી મોટા નુકશાનના

ચક્કરમાં ફસાઈ શકે છે. આવો વકીલ કેસ હારી શકે છે, આવો વિદ્યાર્થી નાપાસ થઈ શકે છે, ભીખારીથી લઈને રાજા સુધી અને ચોરથી લઈને બ્રહ્મજ્ઞાની સુધી જે કોઈ સ્થિતિના લોકો છે તેઓ પોતાના કામને ત્યારે જ સુંદર રૂપથી ચલાવી શકે છે, ત્યારે જ સમૃદ્ધ અને સફળ થઈ શકે છે, જ્યારે શરીરની સાથે સાથે એમનું મન પણ નિશ્ચિત રૂપથી સહકાર આપતું હોય.

ચિત્તની એકાગ્રતા કોઈ બહુ મોટી અને કઠણ વાત નથી. જો દરરોજનાં નાના નાના કાર્યો હૃદયપૂર્વક રસ લઈને કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો થોડા જ દિવસમાં એવી આદત પડી જાય છે. જેને એક નિશ્ચિત પ્રકારની દિનચર્યા સાથે દિવસ વ્યતિત કરવો પડતો હોય, એમણે પોતાનો દૈનિક કાર્યક્રમ બનાવી લેવો જોઈએ અને જ્યારે જે કાર્ય કરવાનું નિશ્ચિત હોય, એ જ સમયે શરીર અને મનને એકી સાથે પ્રવૃત્ત કરવા જોઈએ. જો મનને છૂટું રાખવામાં આવે તો તેને ગમે તેમ ઉછળકૂદ કરવાની ટેવ પડી જાય છે. જો મનને સ્થિર રાખવું હોય, તેની એકાગ્ર રાખવા સાધવું હોય તો જ્યારે જે કાર્ય શરીરને કરવાનું હોય તેમાં રસપૂર્વક સાથે મનને લગાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. થોડા જ દિવસોમાં એવી ટેવ પડી જાય છે કે મન શરીરની સાથે કામ કરવા લાગે છે. પછી તો તે વ્યક્તિના બધા કામ સુસ્થિરતાની સાથે સુંદર રીતે થવા લાગે છે અને સમૃદ્ધિની દિશામાં તેના ચરણ ઝડપથી આગળ વધવા લાગે છે.

અકળાવું, બેચેન થવું, ગભરાવું, માનસિક સમતુલાને ડામાડોળ કરી દેવી એ એક પ્રકારે માનસિક તોફાન ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે. જેવી રીતે આંધીના વંટોળિયામાં આંખો બરાબર જોઈ શકતી નથી, રસ્તો બરાબર દેખાતો નથી, એવી જ રીતે મનની બેચેન અવસ્થામાં વાસ્તવિક સ્થિતિને સમજાવવામાં અને તેના નિરાકરણનો યોગ્ય માર્ગ શોધવામાં બુદ્ધિ હંમેશાં અસમર્થ રહે છે. જેવી રીતે ભરતી-ઓટમાં ઉછળતા પાણીનું સ્તર ડામાડોળ રહે છે. એવી જ રીતે વ્યાકુળતામાં વિવેકનું સ્તર અસ્થિર રહે

છે. એવી દશામાં તેના દ્વારા યોગ્ય નિર્ણય કરી શકાતો નથી, ઉચિત કાર્યક્રમ નિર્ધારિત કરી શકાતો નથી. ઉછળતા પાણીમાં સૂર્ય-ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પણ દેખાતું નથી, પરંતુ સ્થિર પાણીમાં પોતાના ચહેરાનું પ્રતિબિંબ પણ સારી રીતે જોઈ શકાય છે. એવી જ રીતે અસ્વસ્થ અવસ્થામાં સ્થૂળ વાતોની પણ સમજ પડતી નથી, જ્યારે સ્વસ્થ અવસ્થામાં ઝીણામાં ઝીણી વાતનું પણ નિરાકરણ થઈ જાય છે.

કોઈપણ વ્યક્તિને ઉછળવા, પછાડવા, ફેંકવા, ઉડાવવા, ઘસડવા, દબાવવા કે તાણવામાં આવે તો એવી દશામાં તેને ખૂબ જ પીડા થશે. સુખ અને શાંતિની ઉંઘ તો એને આવી સ્થિતિમાં આવી જ શકે નહીં, જ્યારે ઈન્દ્રિયો ઉપરથી બિનજરૂરી દબાણ દૂર થઈ જાય ત્યારે શરીર આરામનો અનુભવ કરશે. આત્માની પણ આ જ સ્થિતિ છે. જ્યારે તે ભય, શોક, ઉદ્વેગ, ક્રોધ, દ્વેષ, ચિંતા, અહંકાર, હર્ષ વગેરે આવેશોમાં ઘેરાયેલો હોય છે ત્યારે આ આઘાતોના કારણે તેને ક્ષણભર ચેન મળતું નથી. ઉલટાની પ્રત્યેક ક્ષણે વ્યથા અને વેદનાથી ભરેલી પીડા ઉઠતી રહે છે. આવેશોની અસ્વસ્થતા એક પ્રકારનો આધ્યાત્મિક માનસિક તાવ છે, જેના ચઢવાથી માનવી ગમે તેમ બકવા લાગે છે, ઉપરાઉપરી પાણી પીવા માંડે છે, પીળો પેશાબ કરે છે, ભૂખ બિલકૂલ લાગતી નથી, ચહેરો લાલ થઈ જાય છે, ઊંઘ ઊડી જાય છે, મનમાં ન જાણે કેવી કેવી કલ્પનાઓ આવે છે, અને આવા વિશેષ પ્રકારના ભયંકર લક્ષણો દેખાવા લાગે છે. શોક, ક્રોધ, દ્વેષ, અહંકાર, અમીરી વગેરેનો આધ્યાત્મિક તાવ ચઢતાં મનુષ્ય અર્ધવિક્ષિપ્ત થઈ જાય છે. આવી દશામાં ન તો તે વિચારવા લાયક વિચારી શકે કે ન કરવા લાયક કામ કરી શકે છે. એકાંતરિયા-તાવના રોગીના સાંઘેસાંઘામાં જેવી રીતે હાડકાં તૂટી જતાં હોય તેવી વ્યથા થાય છે, તેવી જ રીતે આવેશગ્રસ્ત મનુષ્યના મનોલોકમાં પણ એવી જ ભયાનક પીડા થાય છે, જેનાથી એની સમસ્ત આત્મિક શાંતિ છીન્ન-ભીન્ન થઈ જાય છે.

આવેશોની અશાંત દશામાં કોઈપણ વ્યક્તિ સાંસારિક કે આધ્યાત્મિક

ઉન્નતિ કરી શકતી નથી. કારણ કે ઉન્નતિ માટે, ઊંચા ઉઠવા માટે, આગળ વધવા માટે, જે બળની આવશ્યકતા છે એ માનસિક અસ્થિરતાને કારણે એકત્રિત થઈ શકતું નથી. જ્યારે હાથ કાંપતા હોય ત્યારે બંદુકનું નિશાન સાંધી શકાતું નથી. આવેશની દશામાં માનસિક કંપનની અધિકતા હોય છે. આ ઉદ્વિગ્ન દશામાં શું કરવું જોઈએ અને શું ન કરવું જોઈએ તેની સમજ પડતી નથી.

અધીરા થવું, એ હૃદયની નબળાઈ અને આત્મિક શૈશવનું ચિન્હ છે. બાળકો જ્યારે બગીચો બનાવવાની રમત રમતાં હોય ત્યારે એમની કાર્યપદ્ધતિ ખૂબ જ વિચિત્ર હોય છે. હમણાં બીજ વાવે, ખાતર પાણી નાખે અને બે ચાર મિનીટમાં જ એને ઊલટાવી પલટાવીને અંકૂર ફૂટ્યાં કે નહીં તે જોવા લાગે, જ્યારે અંકૂર દેખાય નહીં એટલે તેને ફરીથી દાટી દે અને બે ચાર મિનીટમાં જ ફરીથી તપાસ કરે, આ પ્રકારે ઘણીવાર જોવાથી પણ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થવાની કલ્પના સાકાર ન થતાં બીજો ઉપાય અજમાવે છે. ઝાડની ડાળીઓ તોડીને જમીનમાં દાટી દે છે અને એનાથી બાગની લાલસા પુરી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ત્યાર પછી ડાળીઓના પાંદડાઓ ઊંચા કરી કરીને જુએ છે કે ફળ આવ્યાં છે કે નહીં. અને જો દસ વીસ મિનીટમાં ફળ ન આવ્યાં તો નાના પથ્થરોને દોરાથી બાંધી ડાળીઓ પર લટકાવે છે. આ અધૂરા બાગથી એમને સંતોષ થતો નથી. પરિણામે થોડીવાર પછી એ બગીચાને તોડી ફોડી વિખેરી નાખી ચાલ્યાં જાય છે. આવા જ પ્રકારની બાલકીડાઓ કેટલાય યુવાન અને વૃદ્ધ પણ પોતાના જીવનમાં કર્યા કરે છે. ગમે તે કામને ઉત્સાહપૂર્વક શરૂ કરે છે, આ ઉત્સાહમાં ખૂબ જ ઉતાવળીઓ બની જાય છે. કાર્ય શરૂ કરવામાં હજુ વાર પણ લાગી ન હોય ત્યાં તેઓ વિચારે છે કે સફળતા હજુ કેટલી દૂર છે. જરા પણ રાહ જોવી તેમને સહન થતી નથી અને જ્યારે ટુંક સમયમાં જ એમને એમની રંગીન કલ્પનાઓ સાકાર થતી દેખાતી નથી ત્યારે નિરાશ થઈને તે કામને જ છોડી દે છે. હજારો કાર્યોને આરંભવા અને બગાડવા-આવી જ બાળ રમતો તેઓ જીવનભર

કર્તા કરે છે. નાના બાળકો પોતાની ઈચ્છા અને ઈચ્છાપૂર્તિ વચ્ચે જરાપણ મુશ્કેલી, છેટું કે સમયની કલ્પના કરી શકતાં નથી. આવી બાલક્રિડા કરનાર અધીરા પુરૂષોની મનોભૂમિ પણ બાલક્રિડા જેવી જ હોય છે. જો હથેળીમાં સરસવ ન રહે તો ખેલ બગાડવામાં તેમને સમય લાગતો નથી.

પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે શિષ્ય વિદ્યાભ્યાસ માટે ગુરૂ પાસે જતો ત્યારે એણે એના ધૈર્યની પરીક્ષા આપવી પડતી. ગાયો ચરાવવી પડતી, લાકડાં લાવવાં પડતાં. ઉપનિષદોમાં આવા પ્રકારના પ્રસંગો અનેક જોવા મળે છે. ઈન્દ્રને પણ લાંબા સમય સુધી આજ પ્રકારે તપસ્યા પૂર્ણ પ્રતીક્ષા કરવી પડી હતી, અને જેવો તે પોતાના ધૈર્યની પરીક્ષામાં સફળ થયો તો એને જરૂરી વિદ્યા પણ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. પ્રાચીન સમયના વિદ્વાન પુરૂષો જાણતા હતા કે ફક્ત ધૈર્યવાન પુરૂષને જ કોઈપણ પ્રકારના કાર્યમાં સફળતા મળી શકે છે. એટલે ધીરજવાળા વિદ્યાર્થીઓને જ વિદ્યાભ્યાસ કરાવતા હતા. કારણ કે એમની ભણાવવાની મહેનત પણ અધિકારી વિદ્યાર્થીઓ જ સફળ બનાવતા હતા. ચંચળ ચિત્તવાળા, અધીર સ્વભાવના મનુષ્યનું ભણવું એ ન ભણવા બરાબર છે. અક્ષરજ્ઞાન થવાથી કે અમુક ધોરણ સુધીનું પ્રમાણપત્ર મેળવી લેવાથી કોઈ વિશેષ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે કે આજે લાખો કરોડો 'ભણેલા ગદેડાઓ' આમ તેમ ઘાસના તણખલાં ચરતાં ભારથી મરતા રહે છે. કંઈ પણ પ્રસંશાપાત્ર પુરૂષાર્થ તેમનાથી થઈ શકતો નથી.

અધીરતા અને ઉતાવળિયો સ્વભાવ જીવનને નિષ્ફળતાની ખાઈમાં ફેંકનાર ભયંકર જોખમ છે. કર્મને પાકવામાં પણ સમય લાગે છે. રૂને કપડાના રૂપ સુધી પહોંચવા માટે કેટલીય કઠોર મુશ્કેલીઓના રસ્તાઓને પસાર કરવો પડે છે. સંક્રાંતિ કાળના મધ્યવર્તી કાર્યક્રમને જે ધીરજપૂર્વક પૂરા થવાની રાહ જોતો નથી અને રૂ-કપાસને કાપડના રૂપમાં જોવાની આશા પણ ન રાખવી જોઈએ. કરાયેલો પરિશ્રમ એક વિશેષ પ્રક્રિયા દ્વારા જ સફળ બને છે. એમાં વાર લાગે છે અને મુશ્કેલીઓ પણ આવે છે. ઘણીવાર પરિસ્થિતિ એવી હોય છે કે એ સમય અને મુશ્કેલીઓ જરૂરત

કરતાં વધુ પણ હોઈ શકે છે. એને પાર કરવા માટે સમય અને પરિશ્રમ વધુ કરવો પડે છે. ઘણીવાર તો અત્યાધિક પ્રયત્ન પણ સફળતા સુધી લઈ જઈ શકતો નથી ત્યારે ઘણીવાર ઘણો સમય સુધી અવિચળ ધૈર્યની સાથે કાર્યમાં જોડાયેલા રહીને ઈચ્છિત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. ઉતાવળિયા માણસો આટલી દૈબતા રાખી શકતા નથી, નહીંવત્ તકલીફ યા વિલંબથી તેઓ ગભરાઈ જાય છે અને મેદાન છોડીને ભાગી જાય છે. આ પીછેહઠ એમના પરાજયનો ઈતિહાસ બની જાય છે.

એક જ કામમાં ચિત્ત ન લાગવું, સંશય અને સંકલ્પ વિકલ્પોમાં પડ્યા રહેવું એ એક પ્રકારનો માનસિક રોગ છે. જો કામ પુરૂ ન થયું, અથવા કોઈ આકસ્મિક મુશ્કેલી આવી પડી અને પરિણામ કંઈક ઉલટું જ નિકળ્યું તો આ પ્રકારની દ્વિધાપૂર્ણ આશંકાઓ મનને ડામાડોળ બનાવી દે છે. પૂરો રસ અને વિશ્વાસ ન રહેવાથી મન તેમાંથી ભાગતું ફરે છે. જે કામ હાથમાં લીધું છે એમાં વિશ્વાસ અને નિષ્ઠા હોતાં નથી, પરિણામે અડધા મનથી એ કામ કરવામાં આવે છે અને અડધું મન બીજા નવા કામની શોધમાં લાગ્યું હોય છે. આવી ડામાડોળ સ્થિતિમાં એક પણ કામ પૂર્ણ થતું નથી, હાથમાં લીધેલા કામમાં સફળતા મળતી નથી ઉપરથી ભૂલો પર ભૂલો થાય છે, ઠોકર ઉપર ઠોકર વાગે છે. બીજી તરફ અડધા મનથી જે નવું કામ શોધ્યું છે તેના લાભગેરલાભ અંગે પુરૂ વિચારી શકાતું નથી. અધૂરી કલ્પનાના આધારે જે નવું કામ પકડ્યું છે એ નવા કામની એવી જ સ્થિતિ થાય છે જે જુના કામની થઈ હતી. થોડા સમય પછી એ કાર્યને પણ છોડી અન્ય નવું કામ પકડવું પડે છે. આ પ્રમાણે 'કામ શરૂ કરવું અને એને અધૂરૂ છોડવું' એ કાર્યક્રમની પુનરાવૃત્તિ બરાબર થયા જ કરે છે. અને અંતમાં મનુષ્ય પોતાના અસફળ જીવન પર પશ્ચાતાપ કરતો કરતો આ નશ્વર દુનિયાથી વિદાય લઈ લે છે.

ભૂતકાળમાં બનેલી દુઃખદાયક ઘટનાઓને યાદ કરીને ઘણા માણસો પોતાની જાતને બેચેન બનાવી રાખે છે. કોઈ પ્રિય વ્યક્તિનું મૃત્યુ, આર્થિક નુકશાન, અપમાન, વિયોગ જેવી કડવી યાદોને એ ભૂલી શકતા

નથી અને કાયમ માટે ચિડાયેલા અને બળતા રહે છે. એવી જ રીતે ઘણા લોકો ભવિષ્યની તકલીફોને દૂર કરવાની ચિંતામાં બળ્યા કરે છે. દિકરીના લગ્ન માટે આટલા રૂપિયા ક્યાંથી આવશે ? ઘણપણમાં શું ખાઈશું ? પુત્રો કુપાત્ર નિકળ્યા તો હંમેશની ઈજ્જત કેવી રીતે બચશે ? ગરીબી આવી ગઈ તો કેવી રીતે જશે ? અમુકે સહારો ન આપ્યો હોત તો કેવી દુર્દશા થાત? આટલા પૈસા ભેગા થયા નહીં તો અમુક કાર્ય કેવી રીતે પુરૂ થશે? અમૂક વિપત્તિ આવી જશે તો ભવિષ્ય અંધકારમય થઈ જશે ? આ રીતના કાલ્પનિક સંકટોના વિચારમાં લોહી, માંસ સૂકવી નાખે છે. ભૂતકાળનો શોક અને ભવિષ્યનો ભય એટલો ત્રાસદાયક હોય છે કે મગજનો વધુ પડતો ભાગ એમાં જ રોકાયેલો રહે છે, અને વર્તમાન સમયની સમસ્યાઓ ઉકેલવા અને સામે પડેલા કાર્યને પૂર્ણ કરવા માટે શક્તિઓનો ખૂબ જ ઓછો ભાગ બચે છે. આ વધ્યા ઘટ્યા થોડા જ મનોબળથી જે કંઈ કામ થાય છે તેનાથી વ્યવસ્થા બરાબર રહેતી નથી. પરિણામ સ્વરૂપે ગતિમાં અવરોધ ઉત્પન્ન થાય છે અને જીવન કમ ઠપ થઈ જાય છે. આ ગુંચવણ ભરેલી દશામાં કિંકર્તવ્ય મૂઢ બની કેટલાક મનુષ્ય આત્મહત્યા કરે છે, પાગલ થઈ જાય છે, ઘરબાર છોડી ભાગી જાય છે અને દુઃખદાયક કાર્ય કરી બેસે છે, કેટલાક ઘોર નિરાશાવાદી અથવા ધુની બની જાય છે, કેટલાક કુસંગના ભારથી થોડો સમય શાંતિ મેળવવા માટે પોતાની જાતને ભૂલવા માટે નશાબાજી જેવા સર્વનાશી કામો કરે છે.

આવેશોથી જ્ઞાનતંતુઓને હંમેશાં ઉત્તેજીત રાખવા, એ પોતાની જાતને બળતી મશાલથી દાઝવા જેવું છે. આવેશ-જીવનની અસ્વાભાવિક દશા છે, એમાં શક્તિઓનો ભયંકર રીતે નાશ થાય છે. ડૉક્ટરો દ્વારા પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે કે જો માનવી સાડા ચાર કલાક એકધારો ગુસ્સો કરતો રહે તો લગભગ તેનું ૨૫૦ મી.લી. લોહી બળી જાય છે. અને ૧૦ ગ્રામ ઝેરકોચલા જેટલું ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. ચિંતાની અધિકતાથી હાડકાં, માંસ સુકાઈ જાય છે, પરિણામે ન્યુમોનિયા, ઈન્ફ્લુએન્ઝા જેવા રોગોના

આક્રમણની શક્યતા વધી જાય છે. આવા લોકોના હાડકાં વાંકા થઈ જાય છે અને નિશ્ચિત જગ્યાએથી ઉપસી આવે છે. કાન પાસે, ગળાના, ખભાની પાછળના હાડકાં જો ઉપર ઉપસી આવ્યાં હોય તો સમજવું જોઈએ કે માનવી ચિંતામાં ઘસાઈ રહ્યો છે. લોભી અને કંજૂસને કબજ્યાતની તકલીફ હંમેશ માટે રહે છે અને વારંવાર શરદી થઈ જાય છે. ભય અને અનિષ્ટની ભાવનાથી જેનું હૃદય કાંપતું રહે છે, એમના શરીરમાંથી લોહતત્વ અને ક્ષારનું પ્રમાણ ઓછું થઈ જાય છે, વાળ ખરવા માંડે છે અને સફેદ થવા લાગે છે. શોકના લીધે આંખોનું તેજ ઘટવા લાગે છે, સંધિવા, યાદશક્તિનું ઘટવું, સ્નાયુઓની દુર્બળતા, બહુમૂત્રતા, પથરી જેવો રોગો થઈ જાય છે. ઈર્ષા, દ્વેષ તથા પ્રતિહિંસાની આગના કારણે તાવ, દમ, બહેરાપણું અને રક્તપિત્ત જેવી વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થતી જોવા મળે છે. કારણ સ્પષ્ટ છે કે આ આવેશોના કારણે એક પ્રકારનો આંતરિક દાહ પેદા થાય છે. અગ્નિ જ્યાં રહે છે ત્યાં બાળે છે. આંતરિક દાહના અગ્નિમાં જીવન ઉપયોગી તત્ત્વો લાકડાંની જેમ બળેતાં રહે છે, જેનાથી શરીર અંદર અને અંદર ક્ષીણ થઈ જાય છે. જ્યાં આગ બળે છે ત્યાં પ્રાણવાયુ ખર્ચાય છે અને કાર્બન ડાયોક્સાઈડ (ઝેરીવાયુ) ઉત્પન્ન થાય છે. આંતરદાહની પ્રક્રિયાથી પણ અનેક પ્રકારનાં ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે, જેના કારણે શરીર વિવિધ પ્રકારના રોગોનું ઘર બને છે અને ટુંક સમયમાં જ શરીર એટલું જીર્ણ-શીર્ણ થઈ જાય છે કે જીવાત્માને કસમયે જ એને છોડી ભાગી જવા માટે લાચાર બનવું પડે છે.

આવેશોની આંધી ન તો શારીરિક આરોગ્યને યથાવત્ રહેવા દે છે ન તો માનસિક સ્વાસ્થ્યને. વૈદ્યની નાડી પરીક્ષામાં ભલે કોઈ રોગ ન પકડાય પણ હકીકતમાં આવેશમય અવસ્થામાં જીવન એટલું ક્ષીણ થાય છે કે જેટલું મોટા મોટા ભયંકર રોગોમાં થાય છે. સૌ કોઈ જાણે છે કે બિમાર માણસ ન તો શારીરિક શ્રમ કરી શકે છે કે ન તો માનસિક. આવેશનો દરદી શારીરિક દૈષ્ટિએ અપંગ બની જાય છે; ઈચ્છે તો છે કે કામ કરું તેમ છતાં થઈ શકતું નથી. થોડીવાર કામ કરવાથી થાકી જાય

છે, મન લાગતું નથી, કામ છોડીને સુવાનું અથવા તો ક્યાંક જવાની ઈચ્છા થાય છે, કરે છે કંઈ અને બને છે બીજું, થોડા કામમાં વધુ સમય લાગે છે, તેમ છતાં બરાબર થતું નથી, અને જ્યારે જોવામાં આવે છે તો ભૂલો ઉપર ભૂલો થયેલી જોવા મળે છે. આ રીતે તુટ્યુ-ફૂટ્યુ કામ કરનાર એક પ્રકારનો અપંગ જ છે. એના માટે કામનો કોઈ હેતુ સિદ્ધ થતો નથી અને જેટલું થાય છે તેના કરતાં નુકશાન વધારે થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં તેને બાહ્ય રીતે સ્વસ્થ દેખાવા છતાં પથારીવશ રોગી જેવી દશામાં જ ગણાવી શકાય. માનસિક આરોગ્ય ક્ષેત્રે પણ આ દશા જ હોય છે. આવેશમય મનુષ્ય અર્ધપાગલ થઈ જાય છે; જેના સંભાષણથી બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય શરમથી જમીનમાં સમાઈ જવા જેવો થઈ જાય છે. એવી તાલમેળ વિનાની વાતો વિચારે છે જેનું ઘડમાથું હોય નહીં, એવા કામો કરે છે જેને પાગલ સિવાય કોઈ સારો માણસ કરતો નથી. કોઈ વખત સાપની જેમ કૂંકાડ મારે છે, તો ક્યારેક વાઘની જેમ ત્રાડ નાખી ખાવા દોડે છે, ક્યારેક એટલો ગરીબ અને કાયર બની જાય છે કે રોવા, વિલાપ કરવા, વિરક્ત બનવા અને આત્મહત્યા કરવા સિવાય કંઈ સમજાતું નથી. મારા આ આચરણથી ભવિષ્યમાં શું પરિણામ આવશે એ અંગે વિચારી શકવા તેની બુદ્ધિ અસમર્થ બની જાય છે. આ રીતે આવેશપૂર્ણ ઉન્મત્ત દશાવાળા માણસને પાગલપણાનું ડૉક્ટરી સર્ટીફિકેટ ભલે ન મળે પરંતુ એ અર્ધપાગલથી જરા પણ સારો હોતો નથી. આવો શારીરિક અને માનસિક દૈષ્ટિથી બીમાર માણસ પોતાના જીવનને કોઈપણ રીતે બોજ સમજી પસાર તો કરી નાખશે પરંતુ એના માટે એ શક્ય નથી કે કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરી શકે, મહાપુરુષ બની શકે અગર તો સમૃદ્ધિ અને પ્રગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે.

જીવનને સંપૂર્ણ ઉન્નત દિશામાં લઈ જવા માટે વિવેકબુદ્ધિ સચોટપણે કામ કરે તે ખૂબ જ આવશ્યક છે. વિવેકબુદ્ધિની સ્થિરતા માટે પ્રસન્નતા, માનસિક શાંતિ જરૂરી છે. દર્પણ અથવા પાણીમાં છબી ત્યારે જ જોઈ શકાય છે જ્યારે તે સ્થિર હોય. દર્પણ કે પાણી હાલતું હશે તો એમાં

છબી ટકી શકશે નહીં. મગજમાં જ્યારે તોફાન ઉઠતું હોય ત્યારે વિવેક સ્થિર રહી શકતો નથી. યોગ્ય માર્ગદર્શક બુદ્ધિ ત્યારે જ ઉત્પન્ન થશે જ્યારે મન શાંત હોય, સ્થિર હોય, નિશ્ચિત હોય. કોઈપણ કામની ભલાઈ બુરાઈ, લાભ-ગેરલાભ, સગવડ, તકલીફ વગેરેની યથાચોગ્ય કલ્પના કરીને અને વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરીને અંતિમ નિર્ણય પર પહોંચવાની શક્તિવાળો વિવેક ત્યારે જ આવે છે જ્યારે આવેશોની ઉદ્વિગ્નતા હોય નહીં. સારી રીતે આગળ પાછળનો વિચાર કરીને જે કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે છે તે જ પરિપૂર્ણ થાય છે. જોશ અને ઉતાવળમાં વગર વિચારે જે કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે એને લગભગ અઘવચ્ચે જ છોડવા માટે લાચાર બનવું પડે છે.

આધ્યાત્મ વિદ્યાના લગભગ બધા જ ગ્રંથોમાં મનને રોકવા માટે, ચિત્તવૃત્તિઓને એકાગ્ર કરતાં મનને વશમાં કરવાનો ડગલે અને પગલે આદેશ કરવામાં આવ્યો છે. મનને વશ કરવાની અનેક સાધનાઓ બતાવવામાં આવી છે. આ મનને વશ કરવું એ બીજું કંઈ નહીં પણ નિશ્ચિતતા જ છે. સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, જય-પરાજયના કારણે ઉત્પન્ન થતા આવેશોથી બચવું એ જ યોગની સફળતા છે. ગીતામાં કહેવામાં આવ્યું છે -

યં હિ ન વ્યથયન્ત્યેતે પુરુષં પુરુષભ ।

સમ દુઃખં સુખં ધીરં સોઽમૃત્વાય કલ્પતે ॥ ૨-૧૫

સુખે દુઃખે સમેકૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ॥ ૩-૩૮

દુઃખે ષ્વનુદ્વિગ્ન મનઃ સુખેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગ ભય ક્રોધઃ સ્થિત ધી મુનિરુચ્યતે ॥ ૨-૫૬

ન પ્રલબ્ધેત્પ્રદયં પ્રાપ્ય નો દ્વિજેત્પ્રાપ્ય ચા પ્રિયમ્ ।

સ્થિર બુદ્ધિ રસં મૂઢો બ્રહ્મવિદ બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ ॥ ૫-૨૦

આમ અનેક જગ્યાએ સ્થિતપ્રજ્ઞતાને યોગની સફળતા દર્શાવવામાં આવી છે. આવેશ સુખપ્રધાન અને દુઃખપ્રધાન બંને પ્રકારના હોય છે.

શોક, નુકશાન, વિયોગ, રોગ, દંડ, ભય, વિપત્તિ, મૃત્યુ, ક્રોધ, અપમાન, કાયરતા વગેરે નુકશાનકારક આવેશ છે. કેટલાક આવેશો લાભદાયક પણ હોય છે-લાભ, સંપત્તિ, મિલન, કુટુંબ, શક્તિ, સત્તા, પદ, ધન, મિત્રતા, વિદ્યા, બુદ્ધિ, કુળ, કલા, વિશેષતા વિગેરેના કારણે એક પ્રકારનો નશો ચઢી જાય છે. આ પ્રકારની કોઈ સંપત્તિ જ્યારે ખૂબ જ પ્રમાણમાં એકાએક મળી જાય છે ત્યારે મનુષ્ય આનંદથી ઉન્મત્ત બને છે. તેની સ્થિતિ અર્ધપાગલ જેવી થઈ જાય છે. સુખથી માણસ કૂલ્યો સમાતો નથી અને કસ્તુરી મૃગની માફક જ્યાં ત્યાં દોડતો ફરે છે. ચિત્ત વૃત્તિઓ ઉછળવા લાગે છે. જ્યારે કોઈ સંપત્તિ કાયમી રૂપે મળે છે ત્યારે અહંકાર આવે છે. એને એમ લાગે છે કે હું સામાન્ય માણસ કરતાં અનેક ઘણો ચઢિયાતો છું. વૈભવના મદમાં એ મહાલવા લાગે છે બીજાનું અપમાન કરીને પોતાની મહત્તાનું પ્રદર્શન કરે છે, ભારેખમ મોઢું રાખીને, ભવાં ચઢાવીને, ઉપેક્ષા ભાવથી વાત કરે છે, વારંવાર પોતાના મુખે જ પોતાની પ્રસંશા કરે છે, બીજાના મોઢે જો પોતાનાં વખાણ ન સાંભળવા મળે તો ખીજાઈ જાય છે, ખુશામતખોર અને ખાંધીયાઓ સિવાય એનો કોઈથી મેળ પડતો નથી.

સંબંધિત વ્યક્તિઓ પર, નોકરો, પર, ઘરવાળાઓ ઉપર અને ત્યાં સુધી કે ક્યારેક પોતાની જાત ઉપર પણ રૂઆબ જમાવે છે, અહંકારનો મદ, વૈભવનો ધમંડ, એક બાટલી નશાની જેમ ચઢેલો રહે છે. પોતાની મોટાઈના પ્રદર્શન માટે ખોટા ખર્ચાઓનો બોજો પોતાને પુંછડે બાંધીને ફરે છે. અમીર, ઉમરાવ, રાજા, રઈસ, મહંત, મઠાધિશ, ઓફિસર, સિદ્ધ, કલાકાર તરીકે જાણીતા લોકોમાં આ પ્રકારના અહંકારી નશામાં ચૂર વ્યક્તિઓ વધુ જોવામાં આવે છે. ગર્દન ઊંચી કરીને ભારેખમ મુખમુદ્રામાં, ભવાંચડાવીને અક્કડ ઉપેક્ષા- પૂર્ણ અપમાનજનક વાત કરવાના સ્વભાવને જોઈને એ સહેલાઈથી ઓળખી શકાય છે કે આ વ્યક્તિમાં અહંકારનો નશો ચઢેલો છે.

આવા અહંકારના નશામાં મદહોશ બનેલા લોકોને પોતાની ઈજ્જત,

હોદ્દો, માન, મોટાઈ-વડપણની ખૂબ જ ચિંતા રહે છે. એના માટે દરેક કામમાં ખૂબ જ વધારે ખોટા ખર્ચા કરવા પડે છે. આ ખોટા ખર્ચાની આવક પ્રાપ્ત કરવા માટે અયોગ્ય કામ કરવા પડે છે. અનેક પ્રકારની ખરાબીઓ માથે આવી પડે છે. આમ એક તરફ અહંકારના નશાની બળતરા, બીજી તરફ એ નશાને ટકાવી રાખનારા સાધનોની ચિંતા, બંને પ્રકારની વ્યાકૂળતા મનમાં ઘાંધલ મચાવે છે અને દુઃખ પ્રધાન આવેશોમાં જેવી અશાંતિ રહે છે એવી જ અશાંતિ સુખ પ્રધાન આવેશોમાં પણ અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ બંનેથી બચવું ખૂબ આવશ્યક છે. દારૂનો નશો અને અફીણનો નશો આમ તો અંદરોઅંદર અલગ પ્રકારના જરૂર છે પણ મગજને બગાડવામાં કોઈ એક બીજાથી ઉતરતા નથી. આજ વાત સુખપ્રધાન અને દુઃખપ્રધાન બંને આવેશો માટે છે. બંનેથી આરોગ્ય અને વિવેકને નુકશાન થાય છે. ગીતા વિગેરે શાસ્ત્રોમાં એટલા માટે જ બંને પ્રકારના આવેશો-દ્વન્દ્વોથી દૂર રહેવાનું ભારપૂર્વક સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે.

જીવનને સંપૂર્ણરીતે ઉન્નત જોવાની ઈચ્છવાળાઓ માટે એ અતિ આવશ્યક છે કે તેઓ તેમના સ્વભાવને ગંભીર બનાવે. ઉછાંછળાઈ, છોકરમત અને છીંછરાપણાની જેને આદત પડી જાય છે તે કોઈપણ વિષય માટે ઊંડાણપૂર્વક વિચાર કરી શકતો નથી. કોઈકોઈ વાર મનને હળવું કરવા માટે બાલક્રીડા કરવી જોઈએ, પણ એવો સ્વભાવ બનાવી દેવો જોઈએ નહીં. આવેશોથી બચવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. જેવી રીતે સમુદ્ર કિનારે ઉભેલા પર્વતો, સમુદ્રનાં કાયમ ટકરાવવાવાળાં મોજાંની પરવા કરતા નથી. એવી જ રીતે પોતે પણ ઉદ્દેગોની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. ખેલાડીઓ રમે છે, કેટલીક વાર હારે છે, કેટલીક વાર જીતે છે. ઘણી વખત હારતાં હારતાં જીતે છે, ઘણીવાર જીતતાં જીતતાં હારે છે. ક્યારેક ક્યારેક ઘણા જ સમય સુધી હાર જીતના હિંચકામાં હિંચતા રહે છે. પરંતુ કોઈ ખેલાડી તે ખૂબ જ અસરકારક રીતે મન પર લાવતા નથી. હારવાથી કોઈ માથું પકડીને આકંઠ કરતું નથી અને જીતવાથી કોઈ

પોતાને બાદશાહ માની લેતું નથી. હારવાવાળાના મુખ ઉપર ભોંઠપ ભરેલું હાસ્ય હોય છે અને જીતવાવાળાના હોઠ ઉપર જે હાસ્ય હોય છે. તેમાં સફળતાનો આનંદ જોવા મળે છે. આટલા સામાન્ય સ્વાભાવિક તફાવત સિવાય કોઈ વધારે અંતર હારેલા અને જીતેલા ખેલાડીઓ છીએ. રમતમાં જે રસ છે. તે બંને પક્ષને એક સરખો મળે છે. હાર અને જીત તો આ રસની તુલનામાં નગણ્ય ચીજ છે.

"પરિણામની ઈચ્છા ત્યાગીને કર્મ કરો" ગીતાના કર્મયોગનો મૂળ મંત્ર છે. આનો ભાવાર્થ એ છે કે કામ કરવાની કાર્ય પ્રણાલીમાંથી આનંદ અનુભવો. પરિણામની આશામાં આનંદની રાહ જોવી એ હહાપણ નથી. ઈચ્છિત ફળ મળવામાં વાર થઈ શકે છે. ઘણીવાર મોટા મોટા વિઘ્નો વચ્ચે આવી શકે છે, ક્યારેક તો ધાર્યા કરતાં ઉલટાં પરિણામ પણ આવી શકે છે. કર્મ આપણા હાથની વાત છે ફળ મળવું ઈશ્વરાધિન છે. એટલે કર્મમાં જ આનંદનો અનુભવ કરવો જોઈએ જેવી રીતે ખેલાડીઓ રમતના સમય દરમિયાન અનુભવી શકે છે. જ્યારે સંપત્તિ મળે, વૈભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અભિમાનના નશામાં આવવું જોઈએ નહીં અને જ્યારે વિપત્તિનો સામનો કરવો પડે ત્યારે માથું ઘુણાવવું જોઈએ નહીં. ધૈર્યવાન પુરૂષોનો સિદ્ધાંત કહે છે કે, "જેવા પડશે તેવા દેવાશે" વિપત્તિમાંથી છૂટકારો મેળવવા અને સંપત્તિને વધારવાના પ્રયત્ન હંમેશાં ચાલુ જ રહેવા જોઈએ, કારણ કે એમ કરવું એ પુરૂષોચિત્ત કર્તવ્ય છે. અધીરતા કાયરતા છે અને કાયરતા એક સાચા પુરૂષ માટે શરમજનક વાત છે.

જે સુખને પ્રાપ્ત કરવા લોકો અધીરા બને છે, જે સુખના અભાવમાં માણસો પોતાનાં માથાં ઘુણાવે છે અને ન કરવા લાયક કાર્યો કરી બેસે છે, એ સુખને દુઃખ નિવારણ અને સુખ પ્રાપ્તિના પ્રયત્નથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કર્તવ્યનું પાલન, યોગ્ય દિશામાં કામ, લક્ષ પ્રત્યે પુરો પ્રયત્ન, ઈમાનદારી, નિષ્ઠા અને એકાગ્રતાનો સમન્વય આ બધી વાતોમાં ખૂબખૂબ આનંદ ભરેલો છે. જ્યારે આપણા હાથમાં અમૃતકુંભ હાજર હોય છે તો પછી તરસ તરસની બુમોથી તાળવું કેમ સુકવી નંખાય ? જ્યારે કસ્તુરી

આપણી પાસે જ હોય ત્યારે સુગંધી માટે ગમે ત્યાં કેમ રખાય ? જે પ્રસન્નતા કર્તવ્ય પાલનની સાથે પ્રતિક્ષણ અનુભવી શકાય છે ત્યારે "જ્યારે ફળ મળશે ત્યારે આનંદ માણીશું" જેવી મોટી અને અનિશ્ચિત પ્રતિક્ષા માટે પોતાની જાતને શા માટે બાંધી રખાય ?

સોનેરી ભવિષ્યની આશા કરવી જોઈએ, વધારે ઉત્તમ પરિસ્થિતિની કામના કરવી જોઈએ; પ્રગતિ માટે તનતોડ મહેનત કરવી જોઈએ, આ બધું કરવા છતાંય અતિશય લોભવશ થઈ હથેળીમાં ચાંદ જોવાની ઉદ્વિગ્નતા કરવી જોઈએ નહીં, માનસિક ઘૈર્ય એટલું હોવું જોઈએ કે પ્રલય સુધીનો સમય ભલે લાગે પ્રયત્ન ચાલુ જ રાખીશું, દેઢતા એટલી બધી હોવી જોઈએ કે વજ્ર જેવાં વિઘ્નો આવશે તો પણ પાર કરી દઈશું. એ જ રીતે જ્યારે મૃત્યુ, શોક, નુકશાન, રોગ, ઝગડા જેવા કોઈપણ પ્રકારના સંકટ આવે તો એના નિવારણ કરવાનો ઉપાય શોધીને કાર્ય કરવામાં શક્તિઓ લગાડવી જોઈએ. કદાચ દુઃખમાં પડવું પડે તો પણ હસતાં હસતાં સહન કરીને પોતાની વીરતાનો પરિચય આપવો જોઈએ. ઈન્દ્રિય ભોગોને પ્રાપ્ત કરવાની આતુરતા પણ ક્યારેક બેચેન બનાવી દે છે, એના ઉપર પણ કાબુ રાખવાની જરૂરિયાત છે. સ્વાદેન્દ્રિયને જીતવી જોઈએ, વ્રત ઉપવાસ દ્વારા સ્વાદ રહિત ભોજન કરવાની આદત પાડીને ખાઉઠરાપણા પર જીત મેળવવી જોઈએ. સિનેમા, નાટક, નાચ, રંગ જેવા હાનિકારક મનોરંજનોથી હઠપૂર્વક મનને રોકવું જોઈએ. કામ-વાસનાની સીમા, મર્યાદિત રાખવી જોઈએ. કદાચ મન કસમયે ચંચળ બને તો એનું દમન કરવું જોઈએ. સ્વાદેન્દ્રિય અને ક્રમેન્દ્રિય સાથે વારંવાર યુદ્ધ કરવા જ જોઈએ, જેમકે કોઈ દિવસ નિર્ણય કરવામાં આવે કે આજે સાંજ સુધી મીઠાઈ નહીં ખાઈએ, અને એ પ્રતિજ્ઞાને પૂરી રીતે પાળવી જોઈએ. કોઈ દિવસ મીઠું ન ખાવાનો, કોઈ દિવસ દૂધ નહીં પીવાનો, ક્યારેક ઉપવાસ કરવાનો, તો ક્યારેક મૌન રહેવાનો નિર્ણય કરવો જોઈએ અને તેને પૂર્ણ જ કરવો જોઈએ. જે દિવસે જે ઈચ્છા પ્રબળ હોય તેનું નિશ્ચિત રૂપે દમન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારની ટેવ પાડવાથી થોડા દિવસોમાં આત્મનિગ્રહની

શકિત વધી જાય છે અને ઈન્દ્રિયો વશમાં આવી જાય છે. ઈન્દ્રિયોને એમના ભોગ આપવા જરૂરી છે, પણ તેને વિવેકપૂર્વક, ચિકિત્સક બુદ્ધિથી આપવા જોઈએ. દરદી જે માગે છે તે એને આપવામાં આવતું નથી, પરંતુ ડૉક્ટર જો દરદીને ન ગમતી કડવી દવા આપે તો પણ એને ખાવી પડે છે. એ જ દૈષ્ટિકોણ ઈન્દ્રિયભોગોના સબંધમાં પણ હોવો જોઈએ. ઈન્દ્રિયોની હાલત રોગી જેવી છે. એમની ઈચ્છા ફક્ત રસાસ્વાદન પર આધારિત હોય છે, લાભ ગેરલાભની દૂરદર્શિતાનો વિચાર એમનામાં હોતો નથી. રસાસ્વાદના ચાટણપણામાં મર્યાદાનું ઉલંઘન થાય છે, જેનાથી શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યને ભયંકર નુકશાન થાય છે. એ સિવાય જ્યારે ઈન્દ્રિયો ખૂબ જ બળવાન બની જાય છે, ત્યારે વિવેક તેમને હરાવી શકતો નથી ત્યારે તેઓ મનમાં ભયાનક હલચલ મચાવી દે છે અને શાંતિના સ્થાને ચંચળતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરી દે છે. આવી સ્થિતિ હંમેશાં અનિચ્છિત છે; સ્થિરતાને નષ્ટ કરવા વાળી છે. એટલા માટે ઈન્દ્રિયજન્ય મનોવેગોને રોકવા, લડવા, પ્રતિબંધ લગાવવા અને પરાસ્ત કરવા માટે હંમેશા કોઈને કોઈ નાના મોટા પ્રસંગની શોધ કરતા રહેવું જોઈએ. થોડા દિવસોના પ્રયત્નોથી વાસનાશકિત નિર્બળ થઈ જાય છે, એનામાં એ પ્રબળતા રહેતી નથી કે ગમે ત્યારે માનસિક શાંતિ નષ્ટ કરે.

નિશ્ચિંતતામાં અનંત શાંતિ ભરેલી છે. યોગીજન વિચારોને દૂર કરી ચિત્તને વિચારશૂન્ય બનાવવાનો અભ્યાસ કર્યા કરે છે. આ જ સ્થિતપ્રજ્ઞતાનો અભ્યાસ છે. કેવલ્ય, નિર્વિકલ્પ સમાધિ શું છે? સ્થિરતાની સર્વોચ્ચ સફળતા છે. આ માર્ગમાં જે જેટલો આગળ વધી જાય છે, એટલો જ આનંદ આવે છે, એની શકિત એટલી જ વધી જાય છે, વિવેકબુદ્ધિમાં એટલી જ સ્વચ્છતા આવી જાય છે. ફક્ત યોગીઓ માટે જ નહીં પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે સ્થિરતાની આવશ્યકતા છે. આ નિશ્ચિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી દુનિયાની સૌથી મોટી સફળતા છે, કારણ કે એનાથી આત્મતેજનો ઉદય થાય છે. આ જ બ્રહ્મવિદ્યાનું રહસ્ય છે.

વૈરાગ્યની વિવેચના

વૈરાગ્યનો અર્થ છે રાગોનો ત્યાગ કરવો. રાગ મનોવિકારો, દુર્ભાવો અને કુસંસ્કારને કહેવામાં આવે છે. અનાવશ્યક મોહ, મમતા, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, ક્રોધ, શોક, ચિંતા, આશાઓ, ભય, ચિડિયાપણું વિગેરેને કારણે મનુષ્ય જીવનમાં અશાંતિ અને ઉદ્વિગ્નતા રહે છે. ઘણા લોકો પોતાને ખૂબ જ દીન, દુઃખી, અભાવગ્રસ્ત, સંતપ્ત, કમભાગી સમજે છે અને એનાં રોદણાં રડયા કરે છે કે અમારી પાસે અમુક વસ્તુ નથી, અમુક સ્થિતિ અનુકૂળ નથી, અમુક ત્રાસ છે. પરંતુ ખરી વાત બીજી જ હોય છે. અંતઃકરણમાં રહેનાર રાગ, દ્વેષ અંદરથી ઉભા થાય છે અને મનને ફેરવે છે. એની ઝેરી ગરમીથી મનુષ્ય સંતપ્ત રહે છે.

તત્વદર્શી સોક્રેટીસનું કહેવું છે કે, 'દુનિયામાં જેટલાં દુઃખ છે, એમાંથી ત્રણ ચતુર્થાંશ કાલ્પનિક છે.' મનુષ્ય પોતાની કલ્પનાશક્તિ પ્રમાણે એને પોતાના માથે ઓઢી લઈ એનાથી ગભરાઈને જાતે જ દુઃખી થાય છે. કદાચ એ ઈચ્છે તો આ કલ્પનાને ધોઈને અને પોતાના દૈષ્ટિકોણને શુદ્ધ કરીને, આ કાલ્પનિક દુઃખોની જંજાળમાંથી છૂટકારો મેળવી શકે છે. આધ્યાત્મવાદમાં આ જ વાતને સુત્રરૂપમાં આ પ્રકારે કહી દેવાઈ છે કે - 'વૈરાગ્યથી દુઃખોની નિવૃત્તિ થાય છે' આપણે મન માગ્યા ભોગ ભોગવી શકતા નથી. ધનની, સંતાનની, વધુ જીવવાની, ભોગની તેમ જ મરજી મુજબની પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની, તૃષ્ણા કોઈપણ રીતે પૂરી થઈ શકતી નથી. એક ઈચ્છા પૂરી થતાં બીજી દસ ઈચ્છાઓ જાગૃત થાય છે. એમનો કોઈ અંત નથી કોઈ સીમા નથી. આ અતૃપ્તિઓથી બચવાનો સીધો સાદો ઉપાય પોતાની ઈચ્છાઓ તથા ભાવનાઓ પર નિયંત્રણ કરવું એ જ છે. આ નિયંત્રણ દ્વારા, વૈરાગ્ય દ્વારા જ દુઃખોથી છૂટકારો મળે છે. દુઃખોથી છૂટકારો મેળવવાની એક માત્ર ઔષધિ વૈરાગ્ય જ છે.

હિન્દુ-ધર્મના શિક્ષણમાં શરૂઆતથી જ વૈરાગ્ય ઓતપ્રોત છે. જન્મથી મૃત્યુ સુધી દરેક મનુષ્યને વૈરાગી રહેવાનો આદેશ છે, કારણ કે વૈરાગી

મનુષ્ય જ પોતાના માનસિક સંતુલનને બરાબર રાખી શકે છે, જીવનના સાચા આનંદને માણી શકે છે. પ્રગતિશીલતા, સમૃદ્ધિ, યશસ્વી, પ્રતાપી તેમજ પરલૌકિક સંપન્નતા માટે પણ વૈરાગ્યની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે. એક શબ્દમાં જો કહી શકીએ તો - "જીવનને સુસંપન્ન બનાવવાનો એક માત્ર આધાર વૈરાગ્ય છે." ગીતાનો કર્મ-યોગ, વૈરાગ્યનું જ બીજું નામ છે.

દરેક સ્થિતિની વ્યક્તિએ હંમેશાં પોતાનો દૈષ્ટિકોણ વૈરાગ્યમય રાખવો જોઈએ, આ ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંતની ચર્ચા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આપણને વિસ્તૃત રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ કેટલા દુઃખની વાત છે કે આજે વૈરાગ્યના અર્થને અનર્થ કરી દેવામાં આવ્યો છે. એનું તાત્પર્ય આજે કંઈનું કંઈ કાઢવામાં આવે છે. આજે પોતાને વૈરાગી કહેવડાવનારાઓની એક મોટી જનસંખ્યા ઉદ્દેશ્ય વગર બેકારીમાં સમય ગાળતી, મફતના રોટલા ખાતી જ્યાં ત્યાં ભટકતી ફરતી જોવા મળે છે. આજના વૈરાગ્યનો અર્થ એ સમજવામાં આવે છે કે ઘરબાર છોડીને ભાગી જવું, કૌટુંબિક મહાન જવાબદારી તણખલાની જેમ તોડીને ફેંકી દેવી, સંસારને મિથ્યા કહેવો, છતાં પણ સંસારના અન્ન, વસ્ત્ર, મકાન, ધન વગેરેનો ઉપભોગ કરવો, લોકસેવાથી હંમેશાં દૂર રહીને પોતાની મુક્તિ અને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિની સ્વાર્થમયી વાતો વિચારતા રહેવું. ભાંગ-ચરસ, ગાંજો, તમાકુ વગેરે માદક પદાર્થની કુટેવો રાખવી, પાત્ર કુપાત્રનો વિચાર કર્યા વગર કરગરીને ભીખ માંગવી, ભાગ્યવાદી, કાર્યશૂન્યતાનો ઉપદેશ કરવો, વિચિત્ર પ્રકારનો વેશ પહેરી લેવો વિગેરે.

આજના વૈરાગીઓએ વૈરાગ્યની દુર્દશા કરી નાખી છે. આવો ! એના પર વિચાર કરીએ અને એ જોઈએ કે એમની કાર્યપદ્ધતિ યોગ્ય છે કે કેમ ? નાન-નાના બાળ-બરચાંને અનાથ બનાવી, યુવાન પત્નિ, વૃદ્ધ માતા પિતાને છોડીને ઘણા લોકો ઘર છોડીને ભાગી નીકળે છે, આ 'કર્મ-પરિત્યાગ કોઈપણ દૈષ્ટિએ યોગ્ય સાબિત કરી શકાય નહીં. પ્રાચીન સમયમાં આવાં ઉદાહરણો આપણને જોવાં મળતાં નથી. સાધારણ જનતા પોતાનું સાધારણ ગૃહસ્થ જીવન વિતાવતાં જ વૈરાગ્યની દૈષ્ટિકોણ

અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી; અને જેઓ વિશેષરૂપથી વૈરાગ્ય સાધનાનો કાર્યક્રમ અપનાવતા હતા, તેઓ પણ કુટુંબનો ત્યાગ કરતા નહોતા. યોગેશ્વર ભગવાન શંકરે બે વખત લગ્ન કર્યા હતાં, એમની પ્રથમ પત્ની સતી અને બીજી પાર્વતી હતી. ગણેશ અને સ્વામિ કાર્તિક બંને પુત્રો એમના હતા. ગીતાના પ્રવક્તા યોગીરાજ શ્રીકૃષ્ણને ઘણી સ્ત્રીઓ અને ઘણાં સંતાનો હતાં. શુકદેવજીને બ્રહ્મવિદ્યા શીખવનાર રાજા જનકને એક સો પત્નીઓ હતી. યાજ્ઞવલ્ક ઋષિને કાત્યાયની અને મૈત્રેયી એમ બે પત્નીઓ હતી. ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યા હતી. જમદગ્નિને રેણુકા સ્ત્રી અને પરશુરામ પુત્ર હતા. ચ્યવનઋષિની પત્ની સુકન્યા હતી, અત્રિઋષિની સ્ત્રી અનસુયા હતી. જેણે સીતાજીને પતિવ્રત ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો. વ્યાસજીની પત્ની મત્સોદરીએ શુકદેવજીને જન્મ આપ્યો. વશિષ્ઠજીના સો પુત્રોને વિશ્વામિત્રજીએ મારી નાખ્યા હતા. લોમશઋષિના પુત્ર શૃંગીઋષિએ રાજા પરીક્ષિતને શાપ આપ્યો. દુર્વાસાઋષિની પુત્રી શકુન્તલા હતી, પુલત્સ્યઋષિનો પુત્ર રાવણ થયો, ઉદ્દાલકઋષિનો પુત્ર નચિકેતા હતો, ઉદ્દાલક વિશ્વશ્રવા (વાજીશ્રવા) ઋષિના પુત્ર હતા. દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વસ્થામા હતા. છંદોગ્ય ઉપનિષદમાં ઉપમન્યુના પુત્ર પ્રાચીનશાલ, પુલુષના પુત્ર સત્યયજ્ઞ, ભલ્લવના પુત્ર ઈન્દ્રદ્યુમ્ન, શર્કરાક્ષના પુત્ર જન અને અશ્વ, તારીશ્ચિકાના પુત્ર વુડિલ આ પાંચેયને મહાશાલ અર્થાત વેદભણાવનાર મહાન અધ્યાપક લખ્યા છે, એ પાંચ ઋષિ કુમાર હતા. અરૂણના પુત્ર આરુણિ, ઉદ્દાલકના પુત્ર શ્વેતકેતુ હતા. આ સર્વેની માતાઓનાં નામ અવિદિત (અજ્ઞાત) છે. તો પણ તેઓને માતાઓ અવશ્ય હશે જ. આ પ્રકારે એ ઋષિઓ સપત્નિક હતા. એ નિશ્ચિત છે. આ સામાન્ય પ્રથા હતી. ગૃહસ્થ જીવન વિતાવતાં ઋષિઓ વૈરાગ્યમય જીવન જીવતા હતા. એમાં કોઈ દોષ સમજવામાં આવ્યો નથી. આજનો વૈરાગ્ય તો વિચિત્ર વૈરાગ્ય છે, એમાં જવાબદારી અને કર્તવ્ય કર્મોના ત્યાગને જ ત્યાગ કહેવામાં આવે છે.

આજના વૈરાગીઓ દુનિયાને નશ્વર બતાવે છે અને લોકસેવા સામે

આંખ આડા કાન કરી પોતાના સ્વર્ગ અને મુક્તિની યુક્તિઓ કર્યા કરે છે.. પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં આ વિચારધારાને બહુ જ ખરાબ નજરે જોવામાં આવતી હતી. આ સ્પષ્ટરીતે સ્વાર્થપરાયણતા જ છે. વેપારી લોકો પોતાના લાભ માટે પૈસા કમાય છે એ જ દશામાં તેમના માટે ભીક્ષા માગવાનો કોઈ અધિકાર નથી અને માંગી પણ શકે નહીં. આ પ્રકારે જે વ્યક્તિ પોતાના અંગત સ્વર્ગ અને મુક્તિની સાધનામાં મગ્ન હોય છે તેમને બીજા પાસેથી ભીક્ષા માંગવાનો અથવા અન્ય પર પોતાનો કોઈપણ પ્રકારનો ભાર નાંખવાનો અધિકાર નથી. પ્રાચીન કાળમાં ઋષિ સમુદાય આ પ્રત્યક્ષ સત્યને સારી રીતે જાણતા હતા. અને તેઓ પોતાના જીવનને લોકોપયોગી કાર્યોમાં વ્યસ્ત રાખતા હતા. જ્યારે પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન જનતા જનાર્દનના ચરણોમાં અર્પણ કરી દીધું હોય તો પ્રસાદ સ્વરૂપ દાન અથવા ભિક્ષારૂપી નિર્વાહ સાધન લેવાનો પણ એમનો અધિકાર હતો. આજે તો વૈરાગી કહેવામાં આવતા લોકો જનસેવાથી હજારો કિલોમિટર દૂર ભાગે છે અને માલ મલાઈ ઉડાવવામાં તૈયાર રહે છે.

પ્રાચીનકાળમાં ઋષિઓ લોકસેવામાં તટ્લિન રહેતા હતા. ધનવન્તરી, અશ્વિનીકુમાર, ચરક, સુશ્રુત, વાગ્ભટ્ટ, શારંગધર વગેરે ઋષિઓ શરીર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય, દવાઓની શોધખોળ અને ચિકિત્સામાં પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન લગાવી દીધું હતું. જનતાને રોગમુક્ત કરી સુખી બનાવવા માટે એમણે પોતાના સંપૂર્ણ જીવનને ન્યોછાવર કરી દીધું હતું. નાગાર્જુન જેવા કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો રસાયણ વિદ્યાની શોધ કરી જનતાને ઉપયોગી જ્ઞાન તેમની સમક્ષ લાવ્યા. આર્યભટ્ટ જેવા ઋષિ ખગોળવિદ્યા (અવકાશજ્ઞાન)ની શોધમાં લાગી રહ્યા અને ગ્રહ-નક્ષત્રો વગેરેની સંપૂર્ણ ગતિવિધિની મહત્વપૂર્ણ જાણકારી લોકો સમક્ષ મૂકી. નાલંદા, તક્ષશિલા જેવા ઘણા વિશ્વવિદ્યાલયો એમના દ્વારા ચાલતા હતા અને સંસારમાં વિદ્યાનો પ્રકાશ ફેલાવવામાં આવતો હતો. વાત્સાયન જેવા કામશાસ્ત્રના શોધકે વૈરાગી રહ્યા હતા. બાણવિદ્યા દ્રોણાચાર્ય શિખવતા હતા. નારદજી હંમેશા ભ્રમણ જ

કરતા હતા અને એક જગાના સમાચાર બીજી જગ્યાએ પહોંચાડતા હતા. વિશ્વકર્મા ઋષિ શિલ્પ કળાના આચાર્ય હતા. યાણકચ રાજનીતિના અનુપમ મહારથી હતા.

સમય આવી પડતાં પરશુરામજીએ અત્યાચારી શાસકોની સામે સ્વયં ફરસી ઉપાડી અને એમનો નાશ કરીને જનતાને નિર્ભય બનાવી હતી. અસૂરોના નાશ માટે દધીચિ ઋષિએ પોતાનાં હાડકાં સુદ્ધાં કાઢી આપ્યાં હતાં. વ્યાસજીએ અનુપમ કાવ્ય પુરાણ લખ્યાં, સૂતજી કથા અને ઉપદેશ દ્વારા ધર્મપ્રચાર કરતા હતા. સંગીત, સાહિત્ય, વ્યાકરણ, સર્પવિદ્યા, વિમાનવિદ્યા, શસ્ત્રવિદ્યા, અર્થશાસ્ત્ર, યુદ્ધવિદ્યા, મંત્રવિદ્યા, રસાયણ વિદ્યા, પશુવિદ્યા વગેરે અનેકાનેક વૈજ્ઞાનિક શોધો ઋષિઓના આશ્રમમાં થતી હતી અને ત્યાંથી અત્યંત મહત્વપૂર્ણ જ્ઞાન દુનિયાને મળ્યું હતું. તેઓ એકાંત સેવી ન હતા. પરંતુ સંસારની ગતિવિધિ પર પોતાનો સંપૂર્ણ કાબૂ રાખતા હતા, રાજાઓના શાસન એમની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલતા. દશરથના ગુરૂ વશિષ્ઠજી, રાક્ષસોના ગુરૂ શુક્રાચાર્ય, દેવતાઓના ગુરૂ બૃહસ્પતિજી નિમંત્રિત ભોજન જમીને દક્ષિણા લેવાવાળા ગુરૂ ન હતા. એમના નિયંત્રણમાં જ રાજ સત્તાની સંપૂર્ણ રીતરસમો ચાલતી હતી.

આજના કહેવાતા વૈરાગી "દુનિયાથી અમારે શું મતલબ" ની ધૂન લગાવે છે. પરંતુ પ્રાચીન સમયમાં આ દૂષિત, ટૂંકા, સંક્રુચિત દેષ્ટિકોણને કોઈ સાચો વૈરાગી પોતાની પાસે ફરકવા પણ દેતો નહોતો. ભગવાન બુદ્ધ હંમેશાં કહેતા કે, "હું ત્યાં સુધી મુકિત કે સ્વર્ગ ઈચ્છતો નથી કે જ્યાં સુધી દુનિયાનું એક પણ પ્રાણી બંધનમાં હોય". ક્યાં એ બોધિતત્વમયી ઋષિયોગ્ય ભાવનાઓ અને ક્યાં આજના વૈરાગીઓનો સ્વાર્થી દેષ્ટિકોણ? બંનેમાં જમીન આસમાનનું અંતર છે. આજે દેશ અને માનવજાતિની જે દુર્દશા છે એને જોઈને સાચા સંતનું હૃદય પાણીની જેમ પીગળી જાય છે. દરવર્ષે લાખો ગાંયોની કતલ થાય છે, અસંખ્ય સ્ત્રીઓ અને બાળકો પેટની આગને શાંત કરવા માટે વિધર્મી બની જાય છે. બીમારી, ગરીબી, વિદેશી શાસનની રક્તશોષક ગુલામી, અજ્ઞાન, કોમી

હુલ્લડો વગેરે કારણે ભારત માતા જર્જરિત બની રહી છે ત્યારે જેના હૃદયમાં સંતપણાનો એક અંશ પણ હાજર છે તે ચૂપ રહી શકતો નથી. પોતાની શક્તિ અને સામર્થ્ય અનુસાર પીડિત જનતાની સેવા માટે કંઈને કંઈ કર્યા વગર તે રહી શકતો નથી. છપ્પનલાખ વૈરાગી જે કામને હાથમાં લે તે ચપટી વગાડતામાં પુરું કરી શકે છે. પરંતુ એ ત્યારે હાથ લે કે જો તેમનામાં સંતપણું કે વૈરાગ્ય સાચા અર્થમાં હોય.

પહેરવેશની નકલ કરવાથી કોઈ અર્થ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. સિંહનું ચામડું ઓઢી ગધેડો સિંહ બની શકતો નથી. જે વેશની નકલ આજે વૈરાગીઓ કરે છે તે પ્રાચીન સમયમાં સર્વસાધારણ ગૃહસ્થોની વેશભૂષા હતી. પ્રાચીન સમયના મહાપુરુષોના યા દેવતાઓના ચિત્રો અને મૂર્તિઓ જે આજે પ્રાપ્ત થાય છે એમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે લગભગ બધા ખુલ્લા શરીરે રહેતા હતા. ઘણું કરીને ઘોતીયું અને ખભા પર ઉપવસ્ત્ર એ જ ભારતીય વસ્ત્રો હતાં. માથાં ઉપર લાંબા વાળ રાખતા હતા. વસ્તી ઓછી હતી. જંગલો ખુબ હતાં. નાના ગામડાંમા ઝૂપડાં બાંધીને વસવાટ કરવો પડતો હતો. લાકડાની ચાખડીઓ સહેલાઈથી વગર ખર્ચે બની જતી હતી. કપડાંના અભાવમાં સ્વાભાવિક મૃત્યુ પામેલ મૃગનું ચામડું પહેરવા તેમજ આસન વગેરેના કામમાં લેવામાં આવતું હતું. દિવાસળી એ વખતે ન હતી, જંગલી હિંસક પશુઓને ડરાવવા માટે અગ્નિ પ્રજ્વલિત રખાતો હતો. લાકડાની અછત નહીં હોવાથી દરેક ઘરમાં ઘૂણી સતત ચાલ્યા કરતી હતી. આ પ્રકારે રહેવાની રીત સામાન્ય જનતાની હતી. સંતો અને વૈરાગીઓનું પણ એજ રીતે રહેતા હતા. આજે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે, જુની રહેવાની પદ્ધતિની નકલ કરવી એ એટલું ઉપયોગી નથી પરંતુ એ નકલ વૈરાગી હોવાના સાઈન બોર્ડની માફક ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ અનુકરણમાં કઈ પ્રકારનો વિવેક છે એ તો એ નકલ કરનાર જ જાણી શકે છે. જ્યારે હિંસક પશુઓના આક્રમણનો કોઈ ભય નથી, લાકડાની અછત છે અને દિવાસળીને કારણે અગ્નિ મેળવવામાં પણ ઘણી સરળતા છે તો પછી ઘૂણી શા માટે

ઘખાવવી જોઈએ એનું પ્રયોજન પણ એ લોકો જ જાણી શકે.

વિવેકશીલતા આપણને બોલાવે છે. પૂર્વમાં પ્રકાશનો ઉદય થઈ રહ્યો છે. આપણે દરેક પ્રશ્ન પર વિવેકના આધારે વિચાર કરવો પડશે. વૈરાગ્ય જેવા જીવનને સાચા અર્થમાં આનંદિત બનાવવું લાભદાયક છે કે પછી વૈરાગ્યનો ગમે તેવો અર્થ અને ખોટો આડંબર કરવો યોગ્ય છે?

ગૃહત્યાગ શા માટે ?

એક ખોટો ખ્યાલ છે કે "ઘરમાં પ્રેમ ન કરવો જોઈએ, પત્ની અને બાળકોના પ્રેમમાં ફસાઈ જવાથી નરક મળે છે" આ વિચારના આધારે ઘણા લોકો પોતાના ગૃહસ્થ કર્તવ્યોને છોડીને ભાગી નીકળે છે અને ઈશ્વર ભક્તિની ધૂન લગાવે છે. કેટલાક નવયુવકો પોતાની જવાબદારીઓ તરફથી મોં ફેરવી લઈ ભગવાં કપડાં પહેરી લે છે, અને જ્યાં ત્યાં ભીખ માંગતા ફરે છે. એમના આશ્રયે જે પરિવાર હતો, તે અનેક પ્રકારના દુઃખ ભોગવતો તડપતાં તડપતાં એને ભાંડતો રહે છે. પતિ રહિત બનેલી સ્ત્રીએ અપમાનપૂર્ણ, અભાવગ્રસ્ત અને અશાંતિમય જીવન જીવવું પડે છે. યુરોપ જેવા દેશોમાં આવી પરિસ્થિતિ પેદા કરવી થોડા ઘણા અંશે ખરાબ નથી; કારણકે ત્યાં સ્ત્રીને બીજું ઘર માંડવાની છૂટ છે પરંતુ ભારતવર્ષમાં હિંદુ ધર્મ અનુસાર જ્યાં આ પ્રકારની છૂટછાટ નથી, ત્યાં એમને રીબાઈ રીબાઈને મરવા માટે વિવશ અવિવેકી ગણાય છે. સ્વેચ્છાચારી સ્ત્રીને સ્વતંત્ર કરવી એ બીજી વાત છે પણ બિચારી અબળાનું એક માત્ર આધાર તંતુ તોડી નાખવો અત્યંત ખરાબ વાત છે. એ જ રીતે જે બાળકોના ભરણપોષણ, તેમ જ શિક્ષા દીક્ષાની જવાબદારી પરમાત્માએ સોંપી છે, એ મહત્વપૂર્ણ જવાબદારીને એક બાજુએ ફેંકીને ઈશ્વરની ધુન લગાવવા નીકળી પડવું એ તે કેવી ભક્તિ છે ? એ સમજાતું નથી. વૃદ્ધ માતા-પિતાની સેવા, ભાઈઓને મદદ, સ્ત્રી અને બાળકોનો પુરો વિકાસ, નજીકના ભાઈઓની સેવા, આ બધું છોડીને ઘૃષ્ટતાપૂર્વક ભગવાં કપડાં પહેરી ભિખારી બનનાર વ્યક્તિ પેલા નોકરના ઉદાહરણ સ્વરૂપ બને છે

કે જેણે પોતાના સ્વામીએ સોંપેલા કાર્યને તોડીને ફોડીને નાશ કરી નાખી અને સ્વામીના નામનો જપ જપવા માળા લઈને બેસે છે. સ્વામી કદાપિ તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ શકતો નથી. ભલા ! આવા મૂર્ખ સેવક પર ખુશ થઈ પણ કોઈ શકે ? જે કર્તવ્યની કાયરતાપૂર્વક ઉપેક્ષા કરે છે અને માલિકને ખુશ કરવા શેખચલ્લી જેવી યુક્તિઓ કરે છે. રાત્રે માલિકના ઘરની રખવાળી કરવાના સમયે પૂંછડી દબાવીને છૂપાઈ રહેવાવાળો અને દિવસે માલિક સામે પુંછડી પટપટાવતો અને પગચાટતો કુતરો શું ક્યારેય પોતાના માલિકનો પ્રિય બની શકે ખરો?

કોઈ અન્ય મહાન કાર્યને પૂર્ણ કરવામાં ઘર, કુટુંબ, ધન તથા જાનની બાજી લગાવી દેવી એ બીજી વાત છે. વિશ્વસેવા જેવા ઉચ્ચતમ કાર્ય કરવાનું કોઈ વ્યક્તિમાં સાહસ હોય અને એ યજ્ઞમાં આહૂતિ આપવા માટે પોતાની પ્રાણપ્રિય વસ્તુઓનું સમર્પણ કરવા લાયક સ્થિતિ છે; પરંતુ સાધારણ જીવન જીવવા માટે ઘર કરતાં બહારને મહત્ત્વ આપવું, ઈશ્વર પ્રેમના નામે પોતાના આશ્રિતોને ફાંસીએ લટકાવવાં એ કાયરતા, હૃદયવિહિનતા, નપુંસકતા અને નકામાપણા સિવાય બીજું કંઈ ન હોઈ શકે. ઈશ્વર એવી કૂર અને નિર્દય નથી કે જે મનુષ્યને આવો આદેશ કરે કે તમે તમારી ગૃહસ્થ તરીકેની જવાબદારીઓ છોડી મારી સામે નાકલીટી દોરો.

જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થઈને માનસિક સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો અને પોતાના જીવનને વધુમાં વધુ માનવીઓની સેવામાં લગાવી દેવું ખૂબ જ પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય છે. આવી ઉચ્ચતમ દશા જ્યારે પરિપક્વ થઈ જાય ત્યારે પાકેલા ફળની માફક ડાળી પરથી તૂટી પડવું અસંભવ છે. સંન્યાસની આ જ સ્વાભાવિક દશા છે. આવો સંન્યાસી ખૂબ પહેલેથી લાંબા સમયની પોતાની સાધના આરંભે છે અને પોતાના આશ્રિતોને માનસિક અને ભૌતિક દૈષ્ટિએ એવા સ્વાવલંબી બનાવી દે છે કે એના ગૃહત્યાગ કે ગૃહનિવાસમાં કંઈ જ ફરક પડતો નથી. એને કોઈ તકલીફ પડતી નથી. આવેશમાં આવીને ક્રિંકર્તવ્યમૂઢ બની, તકલીફોને હલ કરવામાં અસમર્થ

હોવાથી ભગવાં કપડાં પહેરી ભીખારીઓની શ્રેણીમાં ભળી જવું ન તો ઈશ્વર ભક્તિ છે, ન મુક્તિ સાધના કે ન તો ત્યાગ કે સંન્યાસ છે. આ તો એક પ્રકારની આત્મહત્યા જ કહેવામાં આવશે.

આ એક ભ્રમપૂર્ણ વિચાર છે કે ઘરમાં પ્રેમ ન રાખવો જોઈએ, એ તો માત્ર એ વાત સૂચવે છે કે પારિવારિક મમતામાં એટલા ડૂબી જવું જોઈએ નહીં કે જેનાથી પરમાર્થ કર્તવ્યોનું ધ્યાન પણ રહે નહીં. મોહ અને મમતાની વૃદ્ધિ થવી ઘાતક છે. સ્ત્રી અને બાળકો પ્રત્યે ઘણીવાર અતિ આસક્તિ જોવા મળે છે, આ અતિ ઉપર પ્રતિબંધ લગાવવા માટે આ પ્રાચીન માન્યતા રજૂ કરવામાં આવે છે. વૈરાગ્ય, ઉદાસીનતા, નિર્લિપ્તતાનો ભાવાર્થ માનસિક નિષ્કામ ભાવ છે. મનમાં વિષયોમાં રત અને બહારથી ત્યાગનો આડંબર કરવા વાળો ગીતાના મતાનુસાર મિથ્યાચારી જ કહેવાય છે. રાજા જનક એટલા મોટા યોગી હતા કે જેમની પાસે મોટા મોટા ઋષિ યોગ-વિદ્યા શીખવા માટે આવતા હતા. ગૃહસ્થ રહેવા છતાં સંન્યાસી બનવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. નિષ્કામ ભાવથી કર્તવ્ય ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં નિસ્વાર્થ પ્રેમની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

કર્તવ્ય ભાવનાથી પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રત્યેક પ્રાણીને અધિકાર છે, તો પછી આ કેવી રીતે યોગ્ય કહી શકાય કે સ્ત્રી-બાળકો સાથે સુસ્નેહનો પરિચય આપી શકાય નહીં.

આપણો સ્વભાવ ઉત્તમ બનાવીએ

દાર્શનિક ઈમરસન હંમેશાં કહેતા કે - "જો મારે નરકમાં રહેવું પડ્યું તો પણ હું મારા ઉત્તમ સ્વભાવને લીધે ત્યાં પણ સ્વર્ગ બનાવી લઈશ." જેની મનોભાવનાઓ, વિચારધારાઓ, માન્યતાઓ ઉચ્ચકોટિની સાત્ત્વિક છે એના માટે ચારે બાજુ સ્વર્ગ જ સ્વર્ગ છે. આનંદ, પ્રેમ, સદ્વ્યવહાર જ એને ચારે બાજુ ઘેરાયેલા દેખાય છે; એના માટે આ લોક કે પરલોકમાં

કયાંય પણ નરક નથી. પરંતુ જેનો દૈષ્ટિકોણ નીચતાપૂર્ણ છે, નીતિ સારી નથી, ભાવનાઓ સંકુચિત છે એના માટે ચારે બાજુ નરકનો દાવાનળ જ સળગી રહ્યો છે. ન તો એને આ લોકમાં સંતોષ મળશે કે તો પરલોકમાં. નરક એના હૃદયમાં ભરેલું છે. એટલા માટે જ્યાં જ્યાં એ જશે ત્યાં પડછંપાની જેમ નરક એની પાછળ પાછળ લાગ્યું જ રહેશે. બધા લોકો એને દગાબાજ, દુષ્ટ, સતાવવાવાળા અને સ્વાર્થી દેખાશે. મનુષ્યો પણ એવા જ અને સ્વર્ગના દેવતાઓ પણ એવા જ લાગશે.

ઉપરોક્ત પંક્તિઓનું તાત્પર્ય એ છે કે પોતાની વિચારધારા અને માનસિક વ્યવસ્થા ઉપર જ સંસાર પ્રિય અથવા અપ્રિય લાગે છે. એટલા માટે આપણે આપણા જીવનને જેવું બનાવવા ઈચ્છતા હોઈએ તેવું સ્વેચ્છપૂર્વક બનાવી શકીએ છીએ. જે પરિસ્થિતિમાં આપણે રહેવા ઈચ્છીએ, જે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છીએ તે નિઃસંદેહ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ પ્રાપ્તિનો સર્વ પ્રથમ ઉપાય એ છે કે પોતાની જાતને અનુકૂળ બનાવીએ, પોતાની અંદર એ બળ, લાયકાત અને આકર્ષણ પેદા કરીએ કે જેનાથી ઈચ્છિત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. કોઈપણ વસ્તુ અધિકાધિક પ્રમાણમાં અને લાંબા સમય સુધી ટકાવી રાખવા માટે વ્યક્તિગત વિશેષતાઓની આવશ્યકતા રહે છે. કોઈની મહેરબાનીથી કોઈ સુખ સગવડ પ્રાપ્ત થઈ પણ જાય તો એ ન તો વધુ સમય ટકે છે ન તો એની પ્રગતિમાં સહાયભૂત થાય છે, પરંતુ ઉલટી આફતોમા ફસાવી દે છે. દુર્ગુણી મનુષ્યને કદાચ કયાંયથી અનાયાસે એક લાખ રૂપિયા મળી જાય તો એ ફેશન-પરસ્તી વગેરે કુકર્મોમાં એને ફૂંકી મારી થોડા જ સમયમાં પૂરા કરી નાખશે. ઉપરથી એના હાથમાં બિમારી, બદનામી, દુશ્મની, શોક અને પશ્ચાતાપ જ રહેશે. એ રૂપિયાથી જેટલું સુખ મેળવ્યું હતું એનાથી અનેક ઘણું દુઃખ શોક એની ગાંઠે બંધાઈ જશે. આ રીતે એ લાખ રૂપિયા એ દુર્ગુણી મનુષ્યની આંતરિક અને બાહ્ય અશાંતિનું કારણ બનશે. એનો લોક અને પરલોક એનાથી સુધરવાને બદલે બગડશે જ.

એક ઉત્તમ પ્રકૃતિનો, સારા સ્વભાવનો માણસ સાધારણ ઘરમાં જન્મ

લઈને પણ પોતાના સદ્ગુણોને કારણે લોકોના હૃદયમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, ધન કમાય છે, મોટો બને છે, પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે, યશસ્વી બને છે, ચારે બાજુથી એને સહાયતા પ્રાપ્ત થાય છે, સાચા મિત્રો એની સ્વભાવ સુગંધના કારણે એની આજુબાજુ ફરતા રહે છે. આવા સ્વભાવના મનુષ્ય માટે એની ગરીબી પણ અમીરી કરતાં ચઢિયાતી છે. જે આનંદ અને ઉલ્લાસ ખરાબ સ્વભાવના કારણે ધનપતિઓને સ્વપ્નમાં પણ મળતો નથી એ પેલો પોતાની મામુલી દશામાં પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

સુખની ચાવી લોકો બહાર શોધે છે. અમુક દેવી, દેવતા, ગ્રહ, નક્ષત્ર, ભૂત, પલિત, જંતરતંતર, રાજા-રઈસ અને સંત મહંતની કૃપાથી જે લોકો પોતાના સુખની આશા રાખે છે એ લોકો મોટી ભૂલ કરે છે. દુનિયામાં ફક્ત એક જ શક્તિ છે જે મનુષ્યનું ઉત્થાન, પતન કરે છે તે છે પોતાની માનસિક સ્થિતિ. જો કોઈપણ વ્યક્તિને મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે તો તે આ મહાશક્તિની કૃપાથી થયું છે, જેનો નાશ થયો છે તો પણ એના જ શ્રાપથી થયો છે. બીજાઓની મદદથી આપણે આપણી આ શક્તિની ઉત્તમતા વડે સ્થાયી મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. પરંતુ આપણી ગેરલાયકાતો જેમની તેમ રહે અને અનાયાસે સુખ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય એવું કદી બની શકતું નથી. ચોરી, જુગાર, બેઈમાનીથી હોવા છતાં પણ ધનવાન બની શકે છે, પણ યાદ રાખવું કે આ ધનથી તેને આંતરિક સુખ જરાપણ પ્રાપ્ત નહીં થઈ શકે, ઉલટાનું એને અશાંતિ અને કલેશની સળગતી જવાળાઓમાં ધકેલી દેશે. આવી સંપત્તિ હોવી એ ન હોવાથી પણ ખરાબ છે.

જો આપ ચાહતા હો કે સમાજમાં આપનો આદર થાય, દરેક જગ્યાએ આપની સલાહ લેવાય, સર્વત્ર આપની પ્રશંસા થાય, બધા લોકો આપના ઉપર પ્રેમ રાખે, સાચા મિત્રો અને સહાયકોની વૃદ્ધિ થાય, આરોગ્ય ઉત્તમ રહે, કોઈ વિયોગ અથવા વિપત્તિનો સામનો કરવો પડે નહીં, ઘરવાળા હથેળીમાં રાખે, વડીલો વૃદ્ધો આશીર્વાદ આપે, નાનાઓ આજ્ઞાકિત રહે, પત્ની પ્રાણ સમાન પ્રિય ગણે, બરોબરીયાઓનો જમણો

હાથ ગણાઓ, સમાજ આપને પોતાનો નેતા માને, આપના ચહેરા પર પ્રસન્નતા નાચતી રહે, અંતઃકરણ આનંદમાં ડૂબેલું રહે, આપના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થાય, મજૂર વર્ગ બીજી જગ્યા કરતાં આપને ત્યાં કામ કરવું પસંદ કરે, ગ્રાહક આપને છોડવાનું પસંદ ન કરે, આ બધી બાબતો આપને નિશ્ચિત રૂપે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અમે સોગંદપૂર્વક કહીએ છીએ કે ઉપરોક્ત સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવી મનુષ્ય માટે એકદમ આસાન છે. જો તૃપ્ત ઈચ્છા અને દૈઢ સાધના હોય તો એના માટે ઉપરોક્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી ડાબા હાથનો ખેલ છે.

શાસ્ત્ર કહે છે 'સત્યં સુખં સંજયતિ સત્યથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે જો આપ પોતે સુખી બનવા ઈચ્છતા હો તો પોતાની અંદર દૈષ્ટિ નાખો, અવગુણોને સુધારો, પોતાનામાં સદ્ગુણ ઉત્પન્ન કરો. 'સ્વ'ને સાચવવાથી 'પર' સચવાઈ જાય છે. દુનિયા દર્પણ છે, એમાં પોતાનું જ પ્રતિબિંબ દેખાય છે. જેવી રીતે પાકા મકાનમાં અવાજ ગુંજીને પડઘો ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ રીતે આપણા ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવને અનુરૂપ પ્રત્યુત્તર સંસ્પર્શમાંથી મળે છે. આપ જે બાજુએ ચાલશો પડછાયો પાછળ પાછળ એ બાજુ જ ચાલશે. એટલે યોગ્ય એ જ છે કે સુખ પ્રાપ્તિ માટે આપણે જ પોતાને હક્કદાર બનાવીએ, આપણા આચરણ અને વિચારનું સંપૂર્ણ સંશોધન કરીએ એ જ સફળતાનો માર્ગ છે.

સ્વભાવની ઉત્તમતામાં સહૃદયતાનું સ્થાન ઘણું ઊંચું છે. એરિસ્ટોટલના કથન અનુસાર મનુષ્ય એ જ કહેવાય છે જે સહૃદય છે. સહૃદયતામાં જ સાચું સૌંદર્ય આપેલું છે.

શૂષ્કતા જીવનની સૌથી નોટી કુરૂપતા છે. ઘણા માણસોનો સ્વભાવ ખૂબ જ નીરસ, શૂષ્ક, નિષ્કૂર, કઠોર અને કંજૂસ હોય છે. એમની આત્મિયતાનો વ્યવહાર ખૂબ જ નાનો અને સંકુચિત હોય છે. એ વાતાવરણથી બહારની વ્યક્તિઓ અને પદાર્થોમાં જરાય રસ હોતો નથી. કોઈનો લાભ-ગેરલાભ, પ્રગતિ-અધોગતિ, ખુશી-દુઃખ, ભલાઈ-બુરાઈથી એમને કોઈ મતલબ હોતો નથી. પોતાના ખૂબ જ નાનકડા વાતાવરણમાં

સ્ત્રી, પુત્ર, તીજોરી, મોટર, મકાન વગેરેમાં એમને જરૂર થોડો રસ હોય છે તે સિવાયની બાબતો પ્રત્યે તેમના મનમાં કંજૂસાઈ અને શુષ્કતા હોય છે. ઘણા તો એટલા બધા કંજૂસ હોય છે કે પોતાના શરીરને છોડી પોતાના પડછાયા પ્રત્યે પણ ઉદારતા રાખવા તૈયાર હોતા નથી. એવા મહાકંજૂસ એટલા બધી હદે હોય છે કે તેઓ એમાંજ તન્મય બની જાય છે, આત્મા સાથે કૃપા કરવી તો એક બાજુ રહી પરંતુ પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ ઉદાર હોતા નથી. સારું ભોજન, સારાં વસ્ત્રો સારા મકાન જેવી આવશ્યક બાબતો માટે પણ જરૂરિયાતથી વધારે નિષ્કુર હોય છે. આવા શુષ્ક માનવીઓ મનુષ્ય જીવનમાં આનંદ જેવું કંઈક છે તે સમજી શકતા જ નથી. પોતાની શુષ્કતાના કારણે એમને સમગ્ર દુનિયા શુષ્ક, નિરસ, કર્કશ, સ્વાર્થી, કઠોર અને ભૂલ ભરેલી જણાય છે.

શુષ્કતા જીવનની બહુ જ મોટી ખામા છે. સુકી રોટલીમાં શું મજા છે, સુકા વાળ કેટલા ખરાબ લાગે છે, શુષ્ક મશીન ખૂબ જ અવાજ કરે છે અને તેના ભાગો જલદી તૂટી જાય છે. શુષ્ક રણમાં જ્યાં રેતીનો સમુદ્ર છે ત્યાં કોણ રહેવાનું પસંદ કરશે ? આમ તો પ્રાણી માત્ર વિશેષ રૂપથી એવા તત્વોથી નિર્મિત છે, જેના માટે રસિકતાની અને સ્નિગ્ધતાની જરૂરિયાત છે. મનુષ્યનું અતઃકરણ રસિક છે, કવિ છે, સૌંદર્ય ઉપાસક છે, કલાપ્રિય છે, પ્રેમ મય છે. હૃદયનો એ જ ગુણ છે કે સહૃદયતાનો અર્થ કોમળતાં, મધુરતા, આર્દ્રતા છે. જેમાં આ ગુણ નથી તે હૃદયહીન કહેવાય છે. હૃદયહીનનો અર્થ છે જડ પશુઓથી પણ નીચો નીતિકારનું કથન છે કે "સંગીત સાહિત્યકલા વિહીનઃ સાક્ષાત્ પશુઃ પુચ્છવિનાળ હીનઃ" આ કથનમાં કળા વિહીન, નીરસ મનુષ્યને પશુથી પણ નીચો ગણાવ્યો છે; કારણ કે પશુઓમાં તો શીંગડા, પુંછડું એ વિશેષતાઓ પણ છે. જ્યારે મનુષ્યમાં તો એની પણ ખામી છે.

જેણે પોતાની વિચારધારા અને ભાવનાઓને શુષ્ક, નીરસ અને કઠોર બનાવી રાખી છે એ માનવ જીવનના વાસ્તવિક રસના સ્વાદથી વંચિત જ રહેશે. એણે બિચારાએ બેકારમાં જ જીવન ધારણ કર્યું અને

માનવ દેહને કલંકિત કર્યો. આનંદનું ઝરણું રસિકતાની અનુભૂતિમાં છે. પરમાત્માને આનંદમય કહેવામાં આવે છે કેમ ? કારણ કે એ સરસ છે, પ્રેમમય છે. શ્રુતિ કહે છે "સ્તૌવૈસ" અર્થાત-તે પરમાત્મા રસમય છે. ભકિતદ્વારા, પ્રેમદ્વારા, પરમાત્માની પ્રાપ્તિ સંભવ બતાવાઈ છે. નિસંદેહ જે વસ્તુ જેવી હોય એ જ પ્રકારે પ્રાપ્ત કરી શકાય. પરમાત્મા દીનબંધુ, કૃષ્ણાસિંધુ, રસિકબિહારી, પ્રેમનો અવતાર, કૃષ્ણાનિધાન, ભક્ત વત્સલ છે. એને પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી અંદર એવી જ નમ્ર કોમળ, સ્નિગ્ધ, સરસ ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. ભગવાન ભક્તના વશમાં છે, જેનું હૃદય કોમળ છે, લાગણીશીલ છે, પરમાત્મા તેનાથી દૂર નથી.

આપ આપના હૃદયને કોમળ, દ્રવિત, દયાળુ અને પ્રેમાળ તથા સરસ બનાવો. જગતના પદાર્થોમાં જે સરસતાનો સૌંદર્ય ભંડાર અપાર ભરેલો પડ્યો છે એને શોધતાં અને પ્રાપ્ત કરતાં શીખો. આપની ભાવનાઓ જ્યારે આપ કોમળ બનાવી લેશો ત્યારે આપને આપની ચારેબાજુ ઝરતા અમૃતનો અનુભવ થશે. જડ વસ્તુઓ પર દૃષ્ટિપાત કરો, દરેક વસ્તુ પોતપોતાની રીતે અનોખી છે, તેઓ પોતાના કલાકારની અમરકીર્તિનું પોતાની મુંગી ભાષામાં ખૂબ જ આવવિભોર વર્ણન કરી રહી છે. મખમલ જેવું ઘાસ, દૂધના ફીણ જેવાં ઉજ્જવળ નદી નાળાં, હસતાં પુષ્પ, રમકડાં જેવા સુંદર કીડા અને પતંગિયા, મા જેવી દયાળુ ગાયો, ભાઈ સમાન સાથી બળદો, વફાદાર નોકર જેવા ઘોડા, સ્વામિભક્ત કૂતરા, જાપાની રમકડાં જેવા હરતાં ફરતાં પક્ષી, આપણી ચારે બાજુ જોઈ શકાય છે. સિનેમા જેવી ચાલતી બોલતી તસ્વીરો ચારે તરફ ફરી રહી છે, નાટક જેવો અભિનય સ્થળ સ્થળ પર થઈ રહ્યો છે. કુદરતના કોમળ દેશ્યોનું કવિત્વપૂર્ણ ભાવુકતા સાથે જો આપ નિરીક્ષણ કરો તો સૌંદર્યની ધારાઓ વહેતી જોવા મળશે. તસ્વીર જેવો સુંદર સંસાર આપના હૃદયની કરમાયેલી કળીને ફરી ચેતનવંતી હરિયાળી બનાવી દેવાની સંપૂર્ણ શક્તિ ધરાવે છે. ભલા-ભોળાં મીઠી મીઠી વાતા કરતાં બાળકો, પ્રેમની પ્રતિમા સમાન દેવીઓ, કૃષ્ણામય માતૃત્વની મૂર્તિસમ માતાઓ, અનુભવ, જ્ઞાન

અને શુભ કામનાઓના પ્રતિક સમાન વડીલો, આ બધું ઈશ્વરની આનંદમય એવી વિભૂતિઓ છે જેને નિહાળીને મનુષ્યનું હૃદય કમળના ફૂલની જેમ ખીલી જવું જોઈએ. ડગલે ને પગલે આનંદ અને ઉલ્લાસના ઢગલા આપણી સામે પડેલા છે, આ દિવ્ય તત્વો દ્વારા આપણે રાત-દિવસ પોતાને આનંદમાં તરબોળ રાખી શકીએ છીએ. પરંતુ હાય ! આપણે કેટલા અભાગીયા છીએ કે જીવનને દુઃખ શોકથી ભરી રાખીએ છીએ. મનુષ્ય પોતાની કોમળ ભાવનાઓને જેમ જેમ જાગૃત કરતો જાય છે, તેમ તેમ એને અમૃત તત્વનો રસાસ્વાદ પ્રાપ્ત થવા લાગે છે. જેના માટે સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ આત્મા આ હાડ-માંસના શરીરમાં રહેવા માટે રાજી થયો છે, જેના લોભને ધારણ કરીને તેણે મનુષ્ય શરીર સ્વીકાર કર્યું છે. જીવનની સાર્થકતા એ કોમળ વૃત્તિઓની મધુરતાના રસનું આસ્વાદન કરવામાં જ છે.

સિદ્ધિનો સિદ્ધાંત

અધ્યાત્મ વિદ્યામાં જેમણે થોડો ઘણો પણ પ્રવેશ કર્યો છે તેઓ જાણે છે કે સાધનાથી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અષ્ટ સિદ્ધિ અને નવ નિધિ પ્રસિદ્ધ છે. વિવિધ યોગો દ્વારા વિભિન્ન શક્તિઓનું પ્રાપ્ત થવું જાહેર વાત છે. ઈન્દ્રિયોના આકર્ષક ભોગોને, સુખ સુવિદ્યાઓને, એશ-આરામને છોડીને કોઈ વ્યક્તિ કષ્ટદાયક, કઠોર, નીરસ, શ્રમશીલ સાધનામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તો તેમ કરવા માટે નિરર્થક તૈયાર થઈ જતો નથી. વધારે કિંમતી ચીજની પ્રાપ્તિ કરવા માટે ઓછી કિંમતની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. સાધનાનું કષ્ટ એટલા માટે સહન કરવામાં આવે છે કે, જે સુખોનો ત્યાગ કર્યો છે તેનાથી અધિક કિંમતી સુખની પ્રાપ્તિ થાય. જો એવું ન હોત તો કોઈ પણ વ્યક્તિ સાધનાનું કષ્ટ સહન કરવા માટે તૈયાર થાય નહીં.

અનેક પ્રસંગોએ અનેક વ્યક્તિઓ દ્વારા એવા કાર્યો કરતી કેટલીક

વ્યક્તિઓ જોવા મળે છે, જેવા કામ સાધારણ માણસો સામાન્ય રીતે કરી શકતા નથી. સામાન્ય જનતાની સાધારણ કક્ષાની બહારની જે બાબત હોય છે તે સિદ્ધિ કહેવાય છે. જેવી રીતે હવામાં ઉડવાવાળો મનુષ્ય સિદ્ધ કહેવાય છે, પરંતુ પક્ષીને કોઈ સિદ્ધ કહેતું નથી. પક્ષી સામાન્ય રીતે ઉડે છે, એટલા માટે તેનું ઉડવું કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. મનુષ્યના ઉડવામાં અચંબો એટલા માટે છે કે સામાન્ય રીતે મનુષ્ય પ્રાણી ઉડી શકતું નથી. પ્રાણીમાં રહેવું આપણા માટે સિદ્ધિ છે, માછલી માટે નહીં. એક કલાકમાં વીસ માઈલ ચાલવું આપણે માટે સિદ્ધિ છે, પરંતુ ઘોડા માટે નથી. હાથીને કોઈ માણસ પછાડી નાખે તો તેને સિદ્ધિ કહેવાશે, પરંતુ સિંહ જે અવારનવાર હાથીઓને પછાડતો રહે છે તે સિદ્ધિ કહેવાશે નહીં. કહેવાનો અર્થ એ છે કે અત્યારે જે વાત સૌ કોઈમાં જોવા મળતી નથી, તે વાત કોઈ વિશેષ વ્યક્તિમાં હોય તો તેને આધ્યાત્મિક ભાષામાં 'સિદ્ધિ' કહેવામાં આવે છે. આશ્ચર્યજનક અને અસાધારણ કાર્યોનું જ બીજું નામ 'સિદ્ધિ' છે.

એક સમયે જે વાત સાધારણ હોય છે, તે જ વાત સમય અને પરિસ્થિતિના પ્રભાવથી અસાધારણ બની જાય છે. સતયુગ, ત્રેતા જેવા પ્રાચીન યુગમાં અત્યારની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ખૂબ ઊંચા, લાંબા, પહોળા ખૂબ જ ખોરાક ખાવાવાળા અને ઘણું જ કામ કરી શકવા વાળા હતા, પરંતુ આ સમયમાં તે વખતની અપેક્ષાએ અત્યારના માનવીની કાયા, ખોરાક અને મજબુતાઈ ખૂબ જ ઘટી ગઈ છે. સતયુગના લાંબા અને સુદૃઢ આદમીને અત્યારે લાવીને બતાવવામાં આવે અથવા અત્યારના આદમીને સતયુગના લોકો સામે રજુ કરવામાં આવે તો ખરેખર કોઈ આશ્ચર્યની સીમા રહે નહીં. એક દેશ બીજા દેશના રીત રિવાજ, ખાન-પાન, વેષભૂષા અને ભાષાને આશ્ચર્યજનક સમજે છે; પરંતુ પોતાના પ્રદેશની પ્રથા-પ્રણાલીથી કોઈને અચરજ લાગતું નથી. સિદ્ધિઓ આપણને આશ્ચર્યમાં નાંખે છે, કેમ ? કારણ કે તે સામાન્ય જનતામાં વર્તમાન સમયમાં જોવા મળતી નથી. જે વસ્તુ દરેકની પાસે નથી તે આશ્ચર્ય છે,

ચમત્કાર છે, વૈભવ છે. પિત્તળનાં વાસણો સૌ કોઈને ત્યાં હોય છે. તેને જોઈને કોઈને આશ્ચર્ય થતું નથી. પરંતુ સોનાની થાળીમાં ભોજન કરતાં કોઈને જોઈએ તો વારંવાર તે તરફ ધ્યાન આકર્ષિત થાય છે. જો સોનું પણ એટલી અધિક માત્રામાં પ્રાપ્ત થવા લાગે અને ઘર-ઘરમાં સોનાના વાસણો આવી જાય તો પિત્તળની જેમ જ સોનાનું પણ આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય. જો બધા જ ધનવાન, બંગલાવાળા, મોટરવાળા, અમીર બની જાય તો એમનું કોઈ વર્યસ્વ રહે નહીં જે અત્યારે છે. સિદ્ધિઓને જોઈને આશ્ચર્ય થવું તે એવું જ છે. મોટાભાગના લોકોમાં જે વિશેષતા યોગ્યતાઓ જોવા મળતી નથી તે કોઈ ખાસ વ્યક્તિઓ જોઈને વિચિત્રતા પ્રતીત થાય છે. ચમત્કારોને જોઈને આપણને આશ્ચર્ય થાય છે તેમ છતાં વાસ્તવમાં એમાં કોઈ અચરજની વાત છે જ નહીં.

મનુષ્ય અનંત શક્તિઓનો મહાભંડાર છે, એની અંદર એવી મહાસત્તાઓ સમાયેલી છે, જેના એક એક કણ દ્વારા એક એક સ્થૂળ જગતનું નિર્માણ થઈ શકે છે. જેટલી શક્તિ એમાં સમાયેલી છે એનો લાખમો ભાગ પણ કદાચ ઉપયાગમાં લાવી શક્યો નથી. આ છૂપાયેલા મહાભંડારમાં અગણિત, અતુલિત રત્ન ખજાનો ભર્યા પડ્યો છે. જે કોઈ જેટલું તેમાંથી મેળવી શકે છે તે એટલો જ ધનવાન બની જાય છે. પરમાત્માના અમર રાજકુમાર પોતાના પિતાની સંપૂર્ણ શક્તિઓનો સાચો ઉત્તરાધિકારી છે. ઈચ્છા અને પ્રયત્ન કરવાથી બધું જ એને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી જે પોતાના પિતાના ખજાનામાંથી તે મેળવી શકે નહીં. જેટલી સિદ્ધિઓ અત્યાર સુધીમાં જોવા અને સાંભળવા મળે છે તે ખૂબ જ ઓછી છે. હજુ તો તેનાથી અનેકગણી, અનંત તો છૂપાયેલી જ પડી છે. જ્યારે મનુષ્ય વિકાસ કરતાં કરતાં પરમાત્માને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, સ્વયં પરમાત્મા બની શકે છે, તો એ બધી મહાનતાઓ અને શક્તિઓને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જે પરમાત્માના હાથમાં છે. પરમાત્માની ઈચ્છાથી પ્રત્યેક અસંભવ વાત પણ સંભવિત થઈ શકે છે, તો પછી પરમાત્માની સ્થિતિમાં પહોંચીને મનુષ્ય પણ એવા જ

અસંભવને સંભવિત કરીને બતાવી દેવા વાળો બની શકે છે. સિદ્ધિઓ અસંભવિત છે, એવું કહેવું ભ્રમપૂર્ણ છે. એકથી એક આશ્ચર્યજનક ચમત્કારી કાર્યો મનુષ્યો દ્વારા થયાં છે, થઈ રહ્યાં છે અને થતાં પણ રહેશે. આપણી ક્ષમતાઓની સંભાવના એટલી ઊંચી છે કે સાધારણ બુદ્ધિથી તેની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે. પ્રત્યેક અસંભવ વાત માનવ પ્રયત્નો દ્વારા સંભવિત બની છે અને બની શકે છે.

સળગતા અંગારા ઉપર જ્યારે રાખ જામી જાય છે ત્યારે તે રાખથી ઢંકાયેલો અંગારો બહારથી સ્પર્શ કરવાથી ગરમ લાગતો નથી; પરંતુ જેમ જેમ તેના ઉપરની રાખને દૂર કરવામાં આવે છે ત્યારે ગરમી વધવા લાગે છે. જ્યારે સંપૂર્ણ રાખ દૂર થઈ જાય છે ત્યારે અંગારો એટલો બધો ગરમ નીકળે છે કે તેને સ્પર્શ કરવો પણ મુશ્કેલ બની જાય છે. એક સળગતો વિજળીનો ગોળો કપડાંના અનેક પડથી ઢાંકી દેવામાં આવે તો તેનો પ્રકાશ કપડાંમાંથી બહાર આવી શકતી નથી. પરંતુ જેમ જેમ પડ દૂર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ પ્રકાશ વધતો જાય છે અને જ્યારે બધાં જ પડ દૂર કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના પ્રકાશથી ચારે બાજુ ઝગમગાટ થવા લાગે છે. સળગતો અંગારો એ જ હતો એની અંદર ગરમી શક્તિ યથાવત્ હતી પરંતુ રાખથી ઢંકાયેલી હતી, વિજળીનો દિવો એ જ પ્રમાણે સળગી રહ્યો હતો પરંતુ કપડાંના પડથી ઢંકાયેલો હોવાથી પ્રકાશ બંધ હતો. આ જ વાત મનુષ્યની પણ છે, તે અનંત શક્તિઓનો ભંડાર છે પરંતુ દુર્વાસના, દુર્ભાવના, કુવિચાર, ભોગેચ્છ, અનીતિ જેવા આવરણોના પડોથી ઢંકાયેલી છે. આ આવરણો એટલી અધિક માત્રામાં જમા થઈ ગયા હોય છે કે મનુષ્ય એક ખૂબ જ તુચ્છ, નિર્બળ, અસહાય, શક્તિહીન અને દીનહીન પ્રાણી બનીને રહી જાય છે કે પશુ, પક્ષીઓ અને કીડા પતંગિયાં કરતાં પણ તેનું બળ, સાહસ અને સુખ ઘટી જાય છે. અનેક પ્રકારના કષ્ટોથી રોતો કલ્પાંત કરતો રહે છે, પોતાના નાના-મોટા દુઃખ દર્દોને પણ દૂર કરી શકતો નથી. આવી પતિત દશામાં પડીને જીવ જો આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓને જોઈને આશ્ચર્યમાં પડી જાય અને તેના અસ્તિત્વ

પ્રત્યે પણ અવિશ્વાસ કરવા લાગે તો એમાં કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી.

જ્યારે આપણે પોતાની ખરાબ વાસના અને ખરાબ ભાવનાઓને દૂર કરી સત્વૃત્તિઓ અને સદ્ભાવનાઓને વધારીએ છીએ ત્યારે આત્મતેજ નિર્મળ થઈને પોતાની અનંત મહત્તાઓને પ્રગટ કરવા લાગે છે. આ પ્રાગટ્ય જ સિદ્ધિ છે. પાંતજલી યોગસૂત્રનું જેમણે અધ્યયન કર્યું છે તેઓ જાણે છે કે યમ-નિયમ (અહિંસા, સત્ય, આસ્તેય બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વર પ્રણિધાન) આ સિદ્ધિઓનાં મૂળ સ્ત્રોત છે. અહિંસા પાલન કરવાથી, તેના સમીપ પહોંચવાવાળી વ્યક્તિ એકબીજાના વેરભાવ ભૂલી જાય છે. ગાય સિંહ પાસે બેસે છે. સત્યનું પાલન કરવાથી-વાણી સત્ય બને છે, જે શ્રાપ-વરદાન અપાય છે તે સફળ બને છે. આસ્તેયનું પાલન કરવાથી બધાં જ રત્નોની પ્રાપ્તિ થાય છે, લક્ષ્મીની ખોટ રહેતી નથી. અપરિગ્રહથી પૂર્વજન્મોનો ખ્યાલ પ્રાપ્ત થાય છે. તપથી શરીર હલકું અને દૂર દૈષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે વગેરે. પાંતજલિના આ કથન ઉપર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરવાથી પ્રતીત થાય છે કે આ સિદ્ધિઓ બહારથી પ્રાપ્ત થતી નથી. ઈનામની જેમ કોઈ એને આપતું નથી પરંતુ એ બધી પોતાની આંતરિક યોગ્યતાઓનો યમકાર માત્ર છે. હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર, લોભ, મલીનતા, તૃષ્ણા, આળસ, અવિદ્યા, નાસ્તિકતા વગેરે દુર્ગુણોના કારણે ભીતરની દિવ્ય શક્તિઓ નિર્બળ, કુંઠિત અને નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

જેમ જેમ આ કમજોરીઓને દૂર કરીને આપણે પોતાની સ્વાભાવિક, સાત્વિક અવસ્થા તરફ આગળ વધીએ છીએ તેમ તેમ આપણે સફળ, વિજયી, સમૃદ્ધ, સિદ્ધ અને મહાન બનતા જઈએ છીએ.

* * * *